

Глава II

СИТУАЦИЈА У МАКЕДОНИЈИ ПОСЛЕ ПОВЛАЧЕЊА БУГАРСКИХ ОКУПАЦИОНИХ СНАГА, ОРГАНИЗАЦИОНО УЧВРШЋЕЊЕ ЈЕДИНИЦА НОВ И БОРБЕ СА НЕМАЧКИМ ПРЕДЊИМ ДЕЛОВИМА

Испадањем Бугарске из Хитлеровске коалиције у Македонији је измењен однос снага. Бугарска управно-полицијска власт је нестала и немачке снаге, сем у делу западне Македоније, нису имале практично на кога да се ослоне у организовању цивилне власти. У тој ситуацији морали су и додатно ангажовати своје јединице. Новостворена ситуација захтевала је да и војно-политичко руководство Македоније предузме одговарајуће мере ради прилагођавања активности свих структура народноослободилачког покрета, интензивирања борбених дејстава и што скорије коначног ослобођења Македоније.

У току септембра формирају се нове и крупније јединице - нове дивизије, а у првој половини октобра и три корпуса који, сталним нападима на немачке снаге Групе армија »Е«, наносе осетне губитке и успоравају им извлачење из Македоније. Истовремено се формирају корпусне војне области, нове команде подручја и места, чиме је потпуно завршена организација војнотериторијалних позадинских органа, разграничене су обавезе и задаци између ових органа и народноослободилачких одбора, а и оперативне јединице и команде су растерећене позадинских послова.

При разматрању одређених војно-политичких активности и борбених дејстава у овом делу задржаћемо ее на подручјима која су потпала под команду 15. корпусне области и 42. дивизије (која је касније, приликом одласка 15. корпуса за Срем, ушла у његов састав).

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПРИЛЕПА И НЕКИХ ДРУГИХ ГРАДОВА
У МАКЕДОНИЈИ

У духу директиве Врховног штаба НОВ и ПОЈ и мера које је предузео Главни штаб Македоније у погледу разоружавања бугарских окупационих јединица на територији Македоније, уследило је наређење Главног штаба Македоније за напад и ослобођење Прилепа. Главни штаб је 8. септембра наредио да 41. дивизија НОВЈ, у садејству са 5. македонском бригадом, заузме Плетвар (источно од Прилепа) и да са тих положаја и са положаја код Присада (северно од Прилепа) нападне бугарски гарнизон и ослободи Прилеп.⁹⁷» На основу тог наређења, пошто је претходно усагласио дејства и активности еа партијском организацијом у граду, Штаб 41. дивизије је упутио 2. и 10. македонску бригаду да ноћу 8/9. септембра истовремено нападну бугарски гарнизон и ослободе Прилеп.

У прилепском гарнизону тада су се налазили ојачани 2. батаљон 45. пешадијског пука и 15. артиљеријски пук (без једног дивизиона) бугарске 15. дивизије и други делови. Поред бугарских снага у граду се налазио и један ојачани батаљон из састава 297. немачке пешадијске дивизије, а и делови за обезбеђење аеродрома код с. Коњари (источно од Прилепа).

Бугарске јединице су испред Прилепа имале јаке, добро организоване и повезане отпорне тачке, у самом граду су биле утврђене поједине зграде и израђени бункери. Да би осујетили напад, бугарске артиљеријске јединице су са ватрених положаја у рејону Маркових кула (северно од града) у току ноћи 8/9. септембра тукле јаком ватром пут који је водио у град и село Присад, где се налазио и Штаб 41. дивизије. Артиљерија је бригадама 41. дивизије нанела доста губитака. после краће борбе, нешто после поноћи, пошто је претходно сазнао о капитулацији Бугарске, командант прилепског гарнизона пуковник Младенов је одмах затражио да се наставе преговори, на што је Штаб 41. дивизије пристао. Састанак је одржан 9. септембра у 2 часа ноћу у Прилепу. На њему су били командант 41. дивизије Тихомир Милошевски и политички комесар Наум Наумовски, а испред бугарског гарнизона пуковник Младенов. На састанку је одлучено да јединице 41. дивизије нападну Прилеп 9. септембра у 14.00 часова и очисте га од немачких снага, а да за то време бугарске јединице остану

97) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 41.

пасивне у касарнама. Поред тога, било је договорено да животи припадника бугарског гарнизона и њихових породица буду заштићени, а да сав плен од немачких јединица припадне 41. дивизији НОВЈ.

Предњи делови 41. дивизије напали су 9. септембра у раним јутарњим часовима немачке извиђачке и осигуравајуће делове на висовима северно и североисточно од Прилепа. Они су успели да их врло брзо потисну, те су немачке јединице поселе положаје иза града. Међутим, немачка команда у Прилепу била је обавештена преко својих агената у бугарској војсци о споразуму Штаба 41. дивизије и команданта бугарског гарнизона у Прилепу. Да би спречиле извршење тог споразума, немачке јединице су 9. септембра, у 7 часова, отвориле сва војна складишта и почеле да износе ратни материјал и храну, док су артиљеријском ватром тукле бугарске снаге које су се тада налазиле у касарнама. Намера им је била да створе пометњу у њиховим редовима и да их разоружају. Од артиљеријске ватре погинуло је, према неким подацима, око 150 бугарских војника. Потом је настала паника и војници су почели бежати из Прилепа. Неки од њих и без оружја стигли су до положаја 41. дивизије. Сада је штаб 41. дивизије променио одлуку о времену напада и наредио 2. и 10. бригади у рејону с. Присада да одмах пређу у напад на Прилеп и тиме спрече разоружање и уништење бугарских снага (одлуку им је саопштио члан ЦК КПМ Борко Темелковски Љиљак). Борци су са одушевљењем прихватили ту одлуку. Формиране су две нападне колоне. Оне су се кретале преко њива које су биле пуне берача дувана. Способни за борбу су остављали кошеве убраног дувана и придруживали се јединицама, тражећи оружје за борбу против немачких јединица. Напад на град је извршен истог дана после 9 часова. После жестоке борбе, немачким снагама је онемогућено да се приближе касарнама и да разоружају бугарске јединице, које су се под заштитом 2. и 10. македонске бригаде извукле из града и прикупиле северно од Прилепа. Ту је од њих формиран један пешадијски батаљон и непотпун артиљеријски пук.

После извршене реорганизације, бугарске јединице су укључене у борбени поредак 41. дивизије, тако да је дивизија продужила напад на Прилеп у следећем распореду:

- 2. македонска бригада нападала је град са западне стране са правца с. Мало и Велико Коњаре, са задатком да

опколи град с јужне стране и пресече одступницу немачким снагама;

- 10. македонска бригада добила је задатак да нападне град са северне стране и да надире према Малој жел. станици на јужним прилазима града;

- ојачани бугарски батаљон наступао је са северистока, источно од пута Прилеп - Велес, у правцу Мале станице;

- напад дивизије подржавале су бугарске артшверцјске јединице са ватрених положаја северно од касарне.

После снажног и истовременог напада, јединице 41. дивизије су успеле да савладају отпор немачких снага и продру у рејон Дуванског института и жел. станице. Тада је становништво почело излазити у већим групама на капије. Одушевљено храброшћу и упорношћу наших бораца, оно је нападало немачке војнике и наоружавало се отетим оружјем ступајући у борбени поредак наших јединица. Јединице дивизије су, у уличним борбама, принудиле немачке снаге да до мрака напусте утврђене куће, бункере и ровове претрпевши при томе велике губитке. Међутим, немачке снаге су успеле да одбију напад бугарских јединица и у противнападу да униште једну незаштитену бугарску батерију. Пре мрака бугарски батаљон је поново прикупљен, али ни тада његова настојања да овлада немачким положајима на свом правцу напада нису уродила плодом. У тој ситуацији су батаљони 10. бригаде успели да слома немачки отпор код Мале станице. Тако је Прилеп ослобођен до мрака 9. септембра 1944.⁹⁸⁾

После ослобођења Прилепа 2. бригада је (без 3. батаљона који је остао у Прилепу) предузела гоњење остатака немачких делова и одбацила их према Битољу. Код с. Тополчана (између Прилепа и Битоља), уз подршку бугарске артиљерије, она је разбила немачке делове. Тако је ослобођено цело Прилепско поље, те су Штаб 41. дивизије и Оперативни штаб Главног штаба Македоније прешли у Прилеп.

Јединице ангажоване у борби за ослобођење Прилепа избиле су на линију: с. Канатларци - с. Марул - с. Алинци - с. Веселчани (Алиначки положаји познати из ранијих ратова). На овој линији оне су наишле на врло организо-

98) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 32; Иван Антоновски: Борба за ослобођење Прилепа (од почетка септембра до почетка новембра 1944), Војноисторијски гласник бр. 3/72.

ван отпор немачких снага упућених из Битоља да би стабилизovali одбрану на правцу Прилеп - Битољ и онемогућили даље надирање јединица НОВ према Битољу. Због ситуације код Прилепа, командант позадинске армијске области 1021, генерал Гулман (са седиштем у Битољу), хитно је интервенисао и тамо упутио моторизовани одред »Строшке« (Stroschke) из састава 297. дивизије и 2. батаљон 22. ловачког пука (из састава 11. ваздухопловне дивизије).⁹⁹

На овим положајима, 10. септембра, авиони југословенског ваздухопловства (називани »титовци«) и бугарски авиони бомбардовали су и митраљирали немачке колоне и положаје. Положаје је тукла и бугарска артиљерија прилепског гарнизона. На њима се води жестока борба све до преласка немачких јачих снага у противнапад ради овладавања Прилепом.

Резултати борбе за ослобођење Прилепа: непријатељ је имао велике губитке у погинулим и рањеним. Према извештају команде »ГАЕ«, од батаљона који се налазио у Прилепу цамо око 50 људи је успело да се повуче у Битољ. Заробљено је око 200 војника, а заплењено преко 2.000 пушака и другог наоружања, муниције и друге ратне опреме, што је добро дошло за наоружавање ненаоружаних бораца. Поред тога, заплењено је преко 50 камиона и неколико складишта са храном и другим материјалом. На аеродрому код с. Коњара (западније од Прилепа) заплењена је велика количина авионског бензина и око 4.000 авио-бомби од по 500 кг. У вези с овим тражено је да савезничка авијација кориети тај бензин за напад на комуникацију Солун - Качаник, уз садејство наших снага.

Јединице 41. дивизије имале су у борбама за Прилеп око 50 погинулих и већи број рањених.¹⁰⁰

У то време 9. македонска бригада водила је доста тешке борбе са немачким деловима који су хитали да запоседну комуникацију и жел. пругу Ћевђелија- Градско. У тој ситуацији је Главни штаб Македоније, 10. септембра, упутио у тај рејон 10. македонску бригаду, а њене положаје у

99) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/841-842, ф. 193/398-405; НАВ-Н-Т-314, ф. 664/689, 693-694; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 50.

100) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 180/902-903; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 46,50,51; пплковник Влков: Подвиг на 15-а пех. Охридска дивизија, Военно-исторически сборник, год. XVIII, кн. 58, стр. 20-21.

рејону с. Рувци, с. Канатларци и с. Алинци преузела је Једна бугарска инжињеријска чета и делови 10. бугареког граничног одсека. Ради појачања одбране Прилепа и правца Прилеп - Битољ, Главни штаб је, на положајима: с Марул - с. Алинци - с. Веселчани, пребацио 5. македонску, 1. косовско-метохијску и Крушевачку бригаду.

У току 11. и 12. септембра немачка борбена група »Шибел« (Schübel - 13. и 14. чета 21. ловачког пука и алармне јединице) покушала је да се из Велеса пробије на слободну територију Прилеп и да на тај начин успостави контакт са снагама које су наступале из Битоља у правцу Прилепа. Њу је код с. Оризара дочекала 3. македонска бригада 42. дивизије и, уз обоостране губитке, принудила да се повуче у полазни гарнизон.^{III1)}

После доласка чланова Оперативног штаба 41. дивизије у ослобођени Прилеп, где је младо и старо изашло на улице и китило град државним и партијским заставама, љубило борце и обасипало их цвећем, 10. септембра је одржан митинг. На њему су говорили представници ЦК КПМ, Главног штаба и АСНОМ-а, представници антифашистичких организација града и борци. На митингу је говорено: о врховном команданту и генералном секретару ЦК КПЈ маршалу Јосипу Брозџу Титу, о НОВ и ПОЈ Југославије и њеним успесима, о војној и политичкој ситуацији у Југославији и у свету, о току НОР-а и развоју народне власти, о улози КПЈ и КПМ у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији, о стварању и улози АВНОЈ-а и АСНОМ-а, о омладини и женама, о братству и јединству југословенских народа и народности, а и о сарадњи са осталим народима на Балкану и у свету у борби против фашизма. На крају митинга упућени су поздравни телеграми Врховном команданту НОВ и ПОЈ, Централном комитету КПЈ и КПМ, главним штабовима Македоније и Србије, влади Отечествено-фронтовске Бугарске и Бугарској народној армији. После митинга настало је народно весеље које је трајало до каено у ноћ.^{III2)}

До тада илегални органи народне власти почели су легално да раде у граду. Преко њих се одвијала врло жива активноет управне власти са свим службама које су се формирале. Од капитулације царске Бугарске па све до ослобођења Македоније народна власт није престала ле-

101) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/576-582; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 50.

102) Иван Антоновеки, наведени чланак.

гално да ради иако су немачке снаге поново овладале Прилепом. Велику активност су испољиле све антифашистичке организације у граду и околини (СКОЈ, омладина, АФЖ, НОФ и др.). Оне су се нарочито ангажовале у раду за потребе оперативних јединица и у раду у позадини. Формиране су ударне групе у граду, организовани војнотериторијални органи и јединице, обавештајни пунктови и др., тако да је скоро сваки грађанин био на неки начин ангажован у општеној одбрани и задацима да се што више олакша рад и активност оперативних јединица. На тај начин је у потпуности спроведена у живот парола »Све за фронт - све за победу«. Сви су радили са великим одушевљењем и у заносу да би се што спремније дочекало коначно ослобођење земље.

Главни штаб Македоније известио је о томе Врховни штаб НОВ и ПО Југославије елелећим телеграмом:

»Наша 41. дивизија у жестоким борбама против Немаца заузела је град Прилеп. Бугарски гарнизон прешао на нашу страну«.

Док су се водиле борбе око Прилепа, ситуација у Македонији се знатно изменила у корист народноослободилачког покрета. У то време јединице НОВ Македоније ослободиле су следеће градове: Дебар, Прилеп, Крушево, Македонски Брод, Кавадарце, Струмицу, Берово, Пехчево, Царево Село, Кратово. Касније су неке од ових градова поново заузеле немачке јединице. Они су по неколико пута прелазили из руке у руку. Међутим, основно је било да је народна власт у њима остала у рукама НО одбора - сеоских, општинских и среских.

Командант позадине 1021 генерал Гулман овако је, 13. септембра, ценио новостворену ситуацију: код партизанских јединица, са успехом у Прилепу, отворили су се апетити и за Битољ, где се налазе драгоцене резерве материјалних средстава у складиштима, за које они знају. Гулман је очекивао напад партизана и на Битољ, јер су по његовој оцени партизанске јединице бројно надмоћније и моторизовале су се задобијеним пленом у Прилепу.

Гулман, даље, истиче да је за чишћење новог непријатељског положаја у планинском пределу западно од с. Лознани (алиначки положаји) морао да употреби *моторизовани* одред »Строшке« и 2. батаљон 22. ловачког пука, који се налазе под јаком непријатељском ватром. Извештава да ће висове код Тополчана и Лознана држати докле год је то могуће, да би за акцију чишћења у Прилепу имао

у руци повољан терен за употребу падобранаца. Међутим, подвлачи Гулман, ако партизани нападну Битољ, онда би наведене две јединице биле потребне за одбрану града, јер су се у Битољу налазиле само снабдевачке јединице. У том случају одбрана положаја код Тополчана и Лознана дошла би у питање.

Поред тога, Гулман извештава да су партизани запречили пут који од Прилепа води на север, а да је пут Прилеп - Тројаци - Градско - Велес добар, али да се морају поправити мостови, јер је један мост код Плетвара (Плетварски превој) дигнут у ваздух. Из тога се може закључити каква је ненадокнадива штета нанета рушењем једног од тунела код с. Богомиле на жел. прузи Прилеп - Велес, која је била избачена из употребе све до краја рата. Немачке трупе које су се кретале из Грчке и Албаније преко Битоља биле су принуђене да врше покрете путном мрежом и заобилазно до Градског да би се тамо укрцавале у жел. транспорте.

На основу такве процене генерал Гулман закључује:

- Битољ у сваком случају треба држати;
- планински предео код Тополчана држати док год се врши кретање немачких трупа;
- Прилеп заузети чим буде било довољно снага и чим пут Битољ - Прилеп буде довољно осигуран. За овај задатак безусловно су потребни артиљерија и пионири.¹⁰³⁾

То су били његови закључци на основу којих су вршене припреме и прикупљање снаге за напад на Прилеп и Велес и за чишћење ове територије од партизанских снага да би се отворила ова важна комуникација за извлачење из састава »ГАЕ«.

ПРОМЕНЕ У НЕМАЧКОМ КОМАНДОВАЊУ НА ЈУГОИСТОКУ И МЕРЕ ЗА ШТО УСПЕШНИЈЕ ПОВЛАЧЕЊЕ СНАГА ИЗ ГРЧКЕ У ЈУГОСЛАВИЈУ

У новоствореној ситуацији немачка Врховна команда и команда Југоистока предузели су низ хитних мера у погледу командовања над одређеним подручјима да би целу територију Грчке, Албаније и Југославије ставили под своју контролу и поједноставили командовање.

Све до 8. септембра 1944. године, територије Македоније и Албаније биле су под командом 2. оклопне армије,

103) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/841-842.

што је умногоме отежавало командовање немачким снагама. Све припремне радње око обезбеђења железничких и путних комуникација од Ђевђелије до Лесковца, у периоду до испадања Бугарске из Хитлеровске коалиције, биле су у надлежности 2. оклопне армије.¹⁰⁴

Бојазан од искрцавања савезничких снага у Грчкој и упада Црвене армије у долину Мораве, где би се спојила са снагама Народоослободилачке војске Југославије, чиме је претила опасност пресецања немачких снага »ГЕА« у Грчкој, присилила је немачку Врховну команду на размишљање о постепеном повлачењу снага у Грчкој ради учвршћења фронта у Југославији.

С тим циљем је команда Југоистока издала још 8. септембра 1944. наређење о променама у командовању на Југоистоку, са важношћу од 9. септембра у 12.00 часова. Наређено је:

а) да команда Групе армија »Е« (ГАЕ) преузме командовање у Македонији и одбрану македонско-старобугарске границе до Клисуре (гранично место 45 км југоисточно од Лесковца) закључно;

б) да се генерал-потпуковник Шојерлен (Scheuerlen са оперативним штабом), који је био постављен за команданта Македоније, као и командант 1021. армијског позадинског рејона (генерал-потпуковник Гулман) и командант 11. ваздухопловне пешадијске дивизије, који ускоро стиже са својим јединицама из Грчке, потчине команди »ГЕА«;

ц) да 2. оклопна армија припреми предају 21. брдског армијског корпуса Групи армија »Е« и премештање свог командног места у рејон Вуковара.

Команда Југоистока је 10. септембра наредила да команда »ГЕА« преузме командовање у Албанији и команду над 21. армијским корпусом у Албанији, са важношћу од 11. септембра у 12.00 часова. Тада је прецизирано да је Војни заповедник Југоистока одговоран за источни фронт северно од Клисуре до северног врха Баната.

Том приликом као главни задатак свим јединицама био је безусловно обезбеђење железничке магистрале: Атина - Солун - Скопље - Косовска Митровица - Београд - Загреб.¹⁰⁵

104) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 191/633-635.

105) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/327, 412, 424, 425, 867-875 и ф. 191/643-648.

У извештају команданта Југоистока, барона фелд-маршала Максимилијана фон Вајкса, од 26. септембра, истиче се да је на овој магистрали био принуђен да ангажује своје најквалитетније јединице (1. брдску и 11. вазд. пеш. дивизију).

У повлачењу снага Групе армија »Е« из Грчке изражене су три етапе (фазе):

Прва етапа, према замисли обухватала је запоседање македонског простора и обезбеђење главне комуникацијске магистрале Солун - Ђевђелија - Велес - Скопље, која је била од виталног значаја за извлачење главних снага из Грчке на север; затим затварање прелаза на југословенско-бугарској граници од Струмичке долине до Криве Паланке ради обезбеђења левог бока главним снагама »ГАЕ«, и чврсто држање железничке пруге и градова (Скопље, Битољ, Прилеп и Велес) долином Вардара. (Ова етапа трајала је до почетка октобра када је Хитлер одобрио напуштање Грчке; за извршење ових задатака немачка команда је употребила своје најelitније јединице: 4. СС полицијску оклопногренадирску дивизију, 11. ваздухопловну пешадијску дивизију, 22. гренадирску дивизију, делове 297. пешадијске дивизије и неке друге јединице);

Друга етапа предвиђала је повлачење главних снага Групе армија »Е« из Грчке преко Македоније и Косова (почела је почетком октобра и трајала до краја тог месеца);

Трећа етапа предвиђала је извлачење заштитница Групе армија »Е« преко југословенско-грчке и југословенско-албанске границе и Македоније (почела је почетком новембра и трајала до средине тог месеца када су заштитнице напустиле простор Македоније).¹⁰⁶

У заповести команде »ГАЕ« од 9. септембра се прецизира: да би требало рачунати са непријатељским држањем Бугара због чега би могло доћи до прекида везе са Грчком. Зато се наређује посебна будност према држању бугарских јединица у Македонији. Претпостављало се да ће незнатни бугарски делови можда бити спремни да се и даље боре на немачкој страни. У сваком случају, као најактуелнији задатак се поставља да се изврше све припреме за изненадно разоружавање бугарских јединица у Македонији на шифру »Јудас«.

106) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 186/181-182; ф. 182/620-780; Изјава генерала Лера - Архив ВИИ, к. 70-А/В, ф. 1, док. 1, стр. 65-99 (превод); Бугарска војска у Југославији 1941-1945, стр. 248-249; Изјава Шмида Рихберга, к. 70-А, док. 2/3-а, стр. 14-17 (превод).

Посебно је стављено у задатак генералу Шојерлену: заштита и обезбеђење жел. пруге Ђевђелија - Скопље - Митровица и Скопље - Врање (обезбеђење пруге Скопље - Врање тек после њене оправке и пуштања у рад; овај део пруге знатно су разрушиле јединице НОВ и ПОЈ). Обезбеђење пруге било је врло важно због брзог довлачења појачања у Македонију.

Пред тога, Шојерлену је наложено да што пре запречи и запоседне главне прелазе на старобугарској граници код Кључа, Царевог Села (сада Делчево), Криве Паланке и Босилеграда; да чврсто држи Скопље, главни град Македоније и значајни саобраћајни и обавештајни центар.

Овом заповешћу командант »ГАЕ« пренео је евоју надлежноет у Македонији на команданта Македоније генерала Шојерлена и ставио под његову команду све немачке јединице у Македонији - Команду 1021. армијског позадинског рејона, на челу са генералом Гулманом, 11. ваздухопловну пешадијску дивизију која је била у пребацивању из Грчке у Македонију и све остале немачке снаге у Македонији као и цивилне организације.¹⁰⁷⁾

Преузимање команде на подручју Македоније од команде »ГАЕ« било је велико олакшање за команду Југоистока чије је руковођење и командовање над овим простором било отежано.¹⁰⁸⁾

У овом периоду извршено је разграничење између 21. и 91. армијског корпуса.

Да би се прецизније одредила надлежност и одговорност у командовању на грчко-југословенском, односно македонском простору, Команда »ГАЕ« је утврдила границе између поменутих корпуса и команданата Македоније. Према том разграничењу важно је истаћи да је командант Македоније, углавном, здржао командовање немачким јединицама на територији Македоније, јер су се корпуене границе протезале дуж граничних рејона. Према наређеном разграничењу, надлежност команданта 91. армијског корпуса обухватала је само струмички правац; граница између команданта Македоније и 21. брдског армијског корпуса протезала се углавном албанско-југословенском границом до Охридског језера; граница између 22. и 91. корпуса протезала се преко Лерина (Грчка) - то-

107) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/1001-1002; ф. 191/001-238; Т-314, ф. 664/3-75.

108) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 129/335-339, ф. 193/406^07.

ком Црне реке - источно од Битоља; а граница између 21. и 22. корпуса ишла је Преспанским језером - путем Ресен-Битољ-Црна река.¹⁰⁹⁾

Колико је озбиљно схваћена ситуација у Македонији види се из наређења команде »ГАЕ« од 22. септембра упућеног команданту Македоније и команди 11. дивизије. У њему се подвлачи да нема више позадине у смислу позадинског подручја недирнутог борбеним дејствима; да дању и ноћу треба рачунати са нападима са земље и из ваздуха од стране бугарских, англо-американских и руских трупа, а и јаких партизанских снага. Сваком немачком војнику и цивилу мора да буде јасно да је стално опкољен масом непријатељски расположеног становништва које тежи да се ослободи окупатора. Из тих разлога се наређује крајња будност и спремност за одбрану од спољњег и унутрашњег непријатеља; да сваки Немац способан за војну службу заврши кратку обуку и са оружјем учествује у борби; да се евакуишу жене, женски намештеници и припадници неборбених организација и установа. Осим тога, наређено је да се све команде места дуж пруге Ђевђелија-Скопље и на путевима Скопље - Крива Паланка и Велес-Царево Село потчињавају 11. ваздухопловној пешадијској дивизији.¹¹⁰⁾

После испадања Бугарске из Хителеровске коалиције и опште ситуације на европском ратишту, код појединих немачких јединица и појединаца наступила је малодушност и тежња за евакуацијом, што је имало одраза и на дисциплину и борбену готовост. Због тога ее од стране команди у овом периоду предузимају ригорозне и дрстичне мере да се такво стање поправи.

Уочивши испољене слабости у том периоду, команда Југоистока је 7. септембра упутила наређење потчињеним командама, у коме се подвлачи да у последње време поједине јединице и старешине пребацивање тежишта операција са територије Грчке на средњи и северни Балкан схватају као општу евакуацију. Такви поступци недостојни су немачкој армији, стоји даље у наређењу, јер они психолошки погодују тежњама непријатеља и штете операцијама.

На крају докумената се каже: »Пошто сам ја Фиреру најодговорнији командант на Југоистоку, то тражим да се

109) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780; ф. 181/653.

110) Архив ВИИ, фонд немачки, к. 2, док. 8/9-1. ...

овакве тенденције најхитније сузбију, примењујући најоштрије мере. Понављам: по вољи Фирера бранимо историју Југоистока до последњег војника.»¹¹¹

Неколико дана касније (тачније 10. септембра) генерал транспортне службе Југоистока пренео је потчињеним командама фирерово наређење о држању војника. У њему се истиче да је дужност свих одговорних за одбрану Југоистока да брину о томе, да свим војницима буде јасно да је њихово лице окренуто ка Herrrtr-^o^v на

југу и »да се свакоме ко разро> ^ „ мора свим средствима супротставити.« Надаље се у наређењу истиче да по сваку цену треба спречити испол>ену тежњу за евакуацијом, да је због испољених слабости команда Југоистока организовала посебан штаб са великим овлашћењима, а и војни суд, који ће по кратком поступку изрицати и смртне казне.¹¹²

Озбиљност психолошког стања које је захватило неке јединице може се сагледати и из фирерове директиве од 24. септембра у којој се наређује предузимање драконских мера према оним јединицама код којих се појави колебљивост или недисциплина. Наређује се да се такви официри и војници одмах стрел>ају (обесе), а ако се те слабости испоље код целих јединица, онда да се стрел>а сваки десети припадник.¹¹³

На основу овлашћења фелдмаршала Кајтела, командант »ГАЕ« генерал Лер издао је 14. септембра наредбу којом надлежност војног преког суда спушта до команданата пукова, којима даје право да потврђују смртне пресуде изречене подофицирима, војницима и мушким припадницима војне пратње. То право се смело користити само онда када је било неизбежно - да се ради одржавања војне дисциплине одмах изврши смртна казна.¹¹⁴ Командант Македоније је у свом наређењу подвукао испољену »Тенденцију спашавања« и иоред осталог рекао: »Ко неће да умре часном смрћу, умреће срамном смрћу.«¹¹⁵

Из изнетих претњи и репресивних мера високих немачких команди јасно се види да је поједине немачке јединице и појединце захватила паника јер су постали свесни да су беспомоћни и да губе рат, при чему су далеко од

111) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/297-298.

112) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 188/644.

113) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/941-943.

114) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/720.

115) Архив ВИИ, фонд немачки, к. док. 9/9-1.

своје домовине. Према немачкој документацији, у овом периоду формирано је доста кажњеничких јединица, које су, да би спрале љагу са еебе, упућиване на најтеже борбене задатке. Ако би се истакле у њима, скидана им је казна.

У току септембра стално се сусрећу извештаји команде Југоистока, команде »ГАЕ« и корпуса, чије су се јединице пребацивале из Грчке у Југославију, било као појачање снагама у Србији и Македонији, било за затварање праваца који из Бугарске воде у Југославију, да је на српско-македонском подручју ситуација затегнута због активне делатности партизанских јединица и дуж комуникација и на поједина немачка упоришта.

У својој процени ситуације од 20. септембра упућеној начелнику командног штаба Вермахта - генерал пуковнику Јодлу, командант Југоистока барон фон Вајкс излаже створену ситуацију померањем тежишта са подручја Грчке према средњем и северном делу Балканског полуострва. Поред осталог ее истиче да је команда за Југоисток суочена са претећим непријатељским нападима на широком фронту против жиле куцавице на овом подручју (мисли се на магистралу Атина - Солун - Скошве - Београд - примедба аутора), а да се моментално не располаже довољним снагама да би се одбили ти напади.

У процени се за партизанске снаге каже: да су црвене јединице »банди« (читај партизани) у унутрашњости подручја Југоистока прешле у одлучујући напад на саобраћајне линије; да је, при томе, неоспорно тежиште у Србији и Македонији. У процени је наглашено: да треба коначно сматрати као погрешном класификацију тога непријатеља као »бандитског противника«. Ради се, како истиче Вајкс, о оперативном и тактички добро вођеним, до завидне мере наоружаним групацијама, које се одликују динамиком, коју не треба потцењивати, и чија бројност стално расте. »Нисам склон да прецењујем непријатеља, али је циљ партизана уништење свих Немаца. Тито је већ успео да у садејству са англо-америчким ваздухопловством, скоро потпуно парализује одвијање железничког саобраћаја из Грчке према Београду, да наше трупе, које су вршиле померање, распарча на великим одстојањима и да их многоструко веже, као и да у највећој мери тешко поремети саобраћај«, истиче барон фон Вајкс.¹¹¹

116) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 191/637-642.

Из наведених разлога, немачке команде су биле принуђене да у току повлачења снага из Грчке формирају борбене групе, које су понекад биле доста удаљене једна од друге. Оне су извршавале самосталне борбене задатке, често привремено изоловане од осталих снага. Формира-ле су их разне команде зависно од ситуације на одређе-ним подручјима, и то од јединица које су се моментално налазиле у близини угрожених рејона. Тежило се да те борбене групе буду ојачане артиљеријским и другим једи-ницама како би што успешније могле извршавати поста-вљене задатке. За њихове команданте су одређивани штабови, а претежно су оне носили имена својих коман-даната (на пример, Борбена група »Гулман«, »Штајерер«, »Колер«, »Катнер«, »Еберлајн«, »Лудвигер« итд.). Неке од њих су имале дугорочније задатке и стално су се појача-вале новим снагама. Чим би извршиле постављене задат-ке, штабови група су расформирани и упућивани на нову дужност, а исто тако и људство. За све време повлачења примењиван је овај организациони облик, који није био предвиђен формацијом. Како су се борбене групе показа-ле као врло ефикасан организациони облик за вођење борбе у различитим ситуацијама, то је врло често цепан формацијски састав јединица. Има оцена да су борбене групе у великој мери спасиле главнину »ГАЕ« при њеном повлачењу из Грчке кроз Југославију.

У току септембра преко Македоније је, поред других јединица и борбених група, чији је задатак био да поседну и обезбеде железнички и друмски саобраћај, као прва прошла 4. СС полицијска оклопна гренадирска дивизија. Њени делови су све до 20. септембра били ангажовани у борбама у Македонији, тако да је њено транспортовање за Београд и Банат закаснило неколико дана.^{117>}

У склопу опште ситуације код Београда и у Србији, наређено је 17. септембра да се цела 117. ловачка дивизија пребаци у Београд и да се стави под непосредну команду команданта Југоистока. Она је преко Македоније, водећи успут борбе са јединицама НОВЈ, све до 30. септембра била у покрету, када је северно од Скопља, због порушене пруге, остала да би почетком октобра продужила покрет за Београд. Поред тога, 29. септембра је наређено упући-вање у Београд пуковске групе (ојачани 724. пук из саста-

¹¹⁷⁾ Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/398-404,457-461, 449-451, 792-794, 828-832.

ва 104. ловачке дивизије). И оба пуковска група, која је упућена преко Битоља за Градско, где се укрцала у железнички транспорт, водила је на својој марш-рути борбе са јединицама НОВ Македоније у Преспи, на битолском и прилепском подручју.¹¹⁸¹

Као што је већ изнето, још пре почетка извлачења бугарских окупационих снага из Македоније, немачка команда Вермахта и команда Југоистока су 30. августа наредиле да се у рејон Скопља пребаци из Грчке 11. ваздухопловна пешадијска дивизија ради упада у Бугарску, разоружавања бугарске 5. окупационе армије и обезбеђења жел. пруге Ђевђелија - Скопље. Међутим, када се одустало од упада у Софију, 11. дивизији је, поред осталог, као основни задатак постављен да запоседне југословенско-бугарску границу и на тај начин затвори криворечки и брегалнички правац. Формиравши неколико борбених група («Ајзел», «Фрех», «Фолкхарт» и др.), дивизија је до 20. септембра затворила правце код Царевог Села и Криве Паланке и на тај начин обезбедила десни бок главним снагама «ГАЕ». Дивизија је, поред затварања границе, део својих јединица употребила за обезбеђење магистралних комуникација од Кавадараца и Неготина преко Прилепа до Скопља и Куманова. Овде су те јединице водиле борбу са јединицама НОВ Македоније да би очистиле Вардарску долину.¹¹⁹

У току септембра довлачи се на територију Македоније и 22. гренадирска дивизија. Њој је 16. септембра наређено да преузме заштиту североисточног бока јужне Македоније. Већ 17. септембра јединице ове дивизије врше покрете од Дојрана према Струмици, а 18. септембра заузимају Струмицу. После тога је дивизија упутила део снага према Новом Селу на југословенско-бугарској граници, чиме је био поседнут и струмички правац. Тако је команда 22. гренадирске дивизије, која је исто тако сматрана елитном јединицом, 25. септембра преузела команду над целокупним одсеком реке Струме и Струмице. За извођење акција и затварање појединих праваца и ова дивизија је формирала ојачане борбене групе («Брунс», «Зифген» и др.) осамосталивши их за одређене задатке.

118) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780.

119) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 180/960-965, 930-940, ф. 181/932, 1001-1002, 857, 841-842, 818, 794; ф. 193/406-407; ф. 182/620-780.

Због ситуације код Ниша, наређено је прикупљање 11. ваздухопловне пешадијске дивизије у рејону Куманова и Врања, те је борбена група »Зифген«, 5. октобра, сменила делове 11. дивизије код Царевог Села, који су пребачени у поменути рејон.

На тај начин је 22. гренадирска дивизија, поред струмичког, запосела и брегалнички правац и са ових правца обезбеђивала десни бок главнине »ГАЕ«.¹²⁰

Тако су ове две дивизије запоселе југословенско-бугарску границу и затвориле све правце који из Бугарске воде у Македонију. Тиме је обезбеђен десни бок главнине »ГАЕ« за повлачење долином Вардара. Како ова територија не улази у домен 15. корпуса, нећемо је детаљније разматрати.

У септембру још није била донета одлука о напуштању грчког копна али је Хитлер већ 10. септембра наредио да се све непокретне снаге из јужне Грчке што пре пробију ка северу, а покретне да остану на југу. Наредних дана (15. септембра) следи одобрење за евакуацију целокупног људства и материјала са острва у Егејском мору и са Додеканеза, а 21. септембра и са острва Крфа. Хитлер је 28. септембра одобрио да се и са острва Крита и Родоса транспортује што већи број војника (без Италијана и неподобних немачких војника - које жртвују - примедба аутора) остављајући материјал на острвима.¹²¹

Ово су биле претходне припреме до коначне фирерове одлуке да се напусти Атика и да отпочне повлачење главних снага »ГАЕ«.

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА У МАКЕДОНИЈИ ПОСЛЕ ИСПАДАЊА БУГАРСКЕ ИЗ ХИТЛЕРОВСКЕ КОАЛИЦИЈЕ

У време када су се бугарске окупаторске власти припремале за повлачење из Македоније и када су јединице НОВ Македоније имале ситуацију у својим рукама, у редовима ВМРО се све више испољавало расположење за стварање аутономне Македоније, која је наводно била договорена на једном састанку између Хитлера и Ванча Михајлова. Ванчомихајловисти су све више истицали

¹²⁰) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/900, 678-684, 722-724, 803-809, 980-981; ф. 194/124-128, 209-219.

¹²¹) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/380-387, 1112; ф. 190/763-1007.

мишљење да је бугарска влада начинила велику грешку што није дозволила њиховим л>удима да заузму руководеће положаје у управи Македоније, јер су они »најбоље познавали ране македонског народа и да су само они могли да излуче народ од комунизма«.¹²²¹

У августу 1944. већи број истакнутих функционера ВМРО-а долази у Скопље (Асен Аврамов, Гошо Атанасов, Владимир Куртев, Георги Стефанов, Зарју Настев, Кирил Дрангов, Страхил Развигоров и Крум Митаков). Њихов је задатак био да покушају да, под покровитељством немачких војних власти, створе Комитет на челу са Ванчом Михајловим, који би привремено управљао у Македонији. У ствари, то је била претходница која је требало да изврши припреме за стварање аутономне Македоније и долазак Ванча Михајлова у Скопље. Ови функционери су се свакодневно сајетали и посеећивали команданта бугарске 5. окупационе армије генерала Кочу Стојанова и немачког конзула Артура Витса да би сондирали терен за презимање власти у Македонији.¹²³¹

Ово је било од велике важности за Немце, јер је после испадања Бугарске престала да функционише њена управно-полицијска власт у Македонији, тако да Немци нису имали коме да се обраћају и траже подршку и помоћ при повлачењу снага из Грчке. Зато су немачке војне власти биле врло активне и свим силама настојале да обезбеде такву гарнитуру, тј. да доведу у Македонију Ванча Михајлова, кога су још од 1941. године чували као резерву за евентуалну ситуацију.

У склопу ових напора у немачким извештајима од 30. августа се наговештава формирање македонске републике са владом приврженом Немцима и ослоњеном на Немачку. Ти контакти су се одвијали преко немачког генералног конзула у Скопљу.

Већ 1. септембра следи извештај да се 30. августа увече окупило 120 »неспорних« представника народа. Они су изабрали Централни комитет од три члана, Народни комитет од 20 чланова и Градски комитет за Скопље и околину који би образовао народну милицију и руководио њоме. Ова милиција би обезбеђивала ред и мир у земљи. Пошто би се бугарска 5. армија евакуисала из Македоније,

122) Боро Митровски: Обидите на окупаторите и контрареволуционерните сили да го спречот создавањето на Македонската држава, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1977.

123) Боро Митровеки, наведени чланак.

»ратници« (фашистичка организација - примедба аутора) преузели би команду над овом милицијом. У Комитет су ушле исте личности које су 1941. године дошле заједно са Немцима да би организовале власт до доласка бугарске окупаторске власти.¹²⁴¹

У једној белешци, припремљеној за реферисање начелника штаба команде Југоистока, и неким проценама које нису издиференциране, стоји да се мобилизација у Македонији спроводи уз три различите пароле, које наводно показују да су се македонски партизани побунили само против бугарске власти, али да нису јединствени у погледу будућег уређења земље:

- а) аутономна Македонија под македонском управом;
- б) аутономна Македонија под вођством Тита у Великој Југославији;
- ц) Совјетска Македонија под совјетском управом.^{125»}

Кад се анализира поменута процена, може се закључити да су прва и трећа варијанта организовања македонске државе само жеља неких мањих група, које су тежиле да омаловаже одлуке Другог заседања АВНОЈ-а и Првог заседања АСНОМ-а. У ствари прву варијанту су пропагирани, као што је раније изнето, елементи ВМРО, док трећа варијанта у овом периоду није ни постојала (она се појавила 1941. године када је на челу Покрајинског комитета КПЈ за Македонију био Методије Шаторов Шарло; критикована и разобличена још тада, у овом периоду није било никаквих рецидива таквог курса). У овом периоду сав народ, еем шачице издајника, био је јасно опредељен за Македонију Титове Југославије.

Немцима је била потребна цивилна македонска управа, чији би председник био најтешње повезан са немачким командантом Македоније Шојерленом. У тим настојањима почетком септембра је стигао у Скопље и Ванчо Михајлов, који је почео консултовање са својим приврженицима о политичкој ситуацији у Македонији и народноослободилачком покрету. При разматрању ситуације појавило се неколико претпоставки:

- а) После одласка Бугара, у Македонији да се успостави власт Ванча Михајлова. Са ким успоставити ту власт и против кога би она била? Са Бугарима је то било искључено, зато што су и они били избачени из игре. Остала је

124) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 286/761-762.

125) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/140-147.

алтернатива да се власт успостави уз помоћ Немаца, који су исто тако *вршили припреме* за повлачење. Због тога је настала и дилема - са којим снагама да се изврши њихово смењивање и са којим енагама да се води борба против народноослободилачке војске. То би значило да се успостави власт уз помоћ Немаца, који су одлазили, и да се води борба против оних који су јачи и чије време долази. Због тога, ова варијанта им је била врло компликована и тешка;

б) Да се успостави власт уз помоћ Немаца, да се издржи у борби против Народноослободилачке војске после немачког одласка, а потом да се потражи нови савезник против НОВ у лицу Англо-американаца. Веровало се да ће Енглези, који су се приближавали границама Грчке и Југославије, прећи границу и окупирати Македонију, као што се веровало и да ће неизбежно доћи до конфликта између англо-америчког капитала и социјализма и демократских земаља на челу са Совјетским Савезом, у којем ће Англо-американци извојевати победу, окупирати Македонију и дати јој аутономију, на челу са Ванчом Михајловим. Са овом алтернативом организација је калкулисала и после ослобођења Македоније. После доласка у Скопље, они су рачунали да ће моћи да створе своје снаге у Вардарској Македонији, које би се заједно са снагама из Егејске Македоније, уз помоћ немачког оружја, супротставиле нараслом народноослободилачком покрету. Ова варијанта им се чинила прихватљивијом;

ц) Да се успостави власт уз помоћ Немаца како би у историји остала барем једна формална регистрација да је ова организација преузела власт у Македонији.¹²⁶⁾

После шире дискусије и консултација, они су увидели да немају никаквих изгледа да спроведу у живот било коју од варијанти, јер нису имали ни своје оружане снаге нити ма какву подршку народа. Због тога се Ванчо Михајлов авионом вратио у Загреб.

Због такве ситуације у Македонији, и поред упорног настојања немачких војних власти да организују македонску цивилну управу, формиран македонски национални комитет се није могао одржати. Он се неколико пута распуштао. Према извештајима команданта Македоније генерала Шојерлена, од 16. септембра, Македонски комитет, формиран 8. септембра, распуштен је, а 10. септембра основан Комитет за Скопље и околину од 9 чланова.

126) Боро Митровски, наведени чланак.

ва. Генерал Шојерлен је, после образовања Комитета за Скопље, издао 11. септембра прокламацију преко Радио-Скопља: о организовању »народне милиције«; о обезбеђењу и одржавању реда, снабдевању, привреди и финансијама; о враћању свих службеника на дотадашња радна места; о поновном отварању трговинских радњи и задржавању лева као валуте.

Према тој наредби, сви мушкарци од 25 до 35 година се мобилишу за служење у »народној милицији« града Скопља, чији је једини задатак одржавање сигурности у граду. Јављање је требало да отпочне 13. септембра у Полицијској управи. Вођење милиције је поверено државном тужиоцу доктору Стефанову (истакнути припадник ВМРО - примедба аутора), а његов заменик је био Емин Јашар. Позвани су и сви официри и подофицири бивше југословенске и бугарске војске да се одмах јаве за старешине ове формације. У наредби стоји да је служба у милицији бесплатна, али »часна обавеза грађана«.¹²⁷⁾

Међутим, све је то било кратког даха, јер се ова малобројна институција врло брзо распала и нестала. У граду је све прешло у руке Партијске организације, градског НО одбора и других масовних антифашистичких организација, који су организовано деловали за потребе фронта и позадине.

У немачким документима од друге половине септембра доминирају извештаји у којима се истиче: да еу се партизанске снаге знатно повећале; да су диверзије на жел. пругама и путевима у Македонији, ради ометања пребацивања немачког тежишта у Југославији, поприимале толике размере »да се једва могу сносити«; да напади на немачка упоришта и мање јединице непрекидно трају; да су партизани заузели Прилеп, Струмицу, Врање, и да су затворили излазне путеве из Битоља; да су остала места, као Скопље, Ђевђелија и др., угрожена; да се и надаље заоштрава ситуација у ваздуху и да се све више употребљава совјетска ловачка и бомбардерска авијација над Македонијом и северном Грчком, итд.¹²⁸⁾

У овој ситуацији капетан Милер, члан савезничке војне мисије, упутио је 25. септембра допис командантима

127) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/287-288, 306-307, 315-320, 420-436, 449-451, 488; ф. 286/701-702; Архив ВИИ, фонд немачки к. 27-ц, док. 2/8.

128) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/701-707, 714-715, 803-809.

немачких снага у Прилепу, Битољу, Велесу и Скошву, у коме износи безизлазан положај Немачке и предлаже, у име енглеске владе, да немачке јединице положе оружје. Уколико то учине, биће им загарантовано, као заробљеницима, све оно што је предвиђено Женевском конвенцијом. Јасно да до полагања оружја није дошло.¹²⁹

Ситуација у западној Македонији била је, исто тако, врло сложена. Немци су једино контролисали комуникацију Елбасан - Струга - Охрид - Ресен - Битољ, док су целокупну територију западне Македоније са градовима: Дебар, Кичево, Гостивар и Тетово препустили албанској власти и балистичким формацијама, које су из дана у дан јачале. Њима су Немци обећавали Скопље и сва подручја у Македонији са албанским живљем. Да би имали обезбеђен свој леви бок при повлачењу из Албаније и дела Грчке, команда 21. армијског корпуса из Албаније је добро наоружала балисте пушкама, аутоматима, пушкомитраљезима, митраљезима и минобацачима и снабдела их са доста муниције. Балистичке вође Џемо и Мефаил вршиле су у то време мобилизацију мушкараца под паролем: »Партизани ће нас све поклати«. Они су делили оружје такозваним вулнетарима (добровољцима), који су га чували код куће и на позив кретали у борбу против партизанских јединица.

Многобројни су извештаји наших команди који говоре о наоружању и борбеном стању балиста, вулнетара и њихових приврженика. У извештају од 13. септембра се истиче да су балисти из Гостивара и Кичева добили из Скопља од Немаца 1.000 пушака, 50 митраљеза и др.¹³⁰ У другом извештају, од 23. септембра, каже се: У гостиварском крају Џемо стално јача. За врло кратко време мобилисао је у Пологу 3.000 - 4.000 људи под оружјем, док је у кичевском крају имао око 2.000 наоружаних балиста и вулнетара под вођством Мефаила; неки од њих дошли су у наше редове. У извештају се подвлачи да је став према балистичким вођама и борцима: позивати у партизане оне Албанце који нису починили злочине - да ступе у партизане или да предају оружје; никакав контакт са компромитованим вођама балиста; од мање компромитованих вођа тражити да предају њихово људство или оружје и да изјаве да ће сачекати позив Народног суда ако су по-

129) Архив ВИИ, к. 235, док. 15/3.

130) Архив ВИИ, Књига депеша ГП, к. 234, док. 6-3/1.

чинио какав злочин било да се налазе у партизанским јединицама или не.¹³¹

У извештају Главног штаба Македоније од 27. септембра, упућеном Врховном штабу НОВ и ПОЈ, потврђују се наведени подаци и подвлачи да балистичке Цемове снаге у Пологу све више јачају и да износе око 4.000 наоружаних људи, а да су оне на сектору Прешева и Бујановца доста јаке и да су после дводневних борби овладале Прешевом и Бујановцем.¹³²

Немачка документација из овог периода бележи да је отпочело долажење наоружаних Албанаца према Скопљу и његовој околини, тако да су у Жоставу (сада Ђорче Петров) код Скопља истакли албанску заставу. (При транспортовању брашна, истиче се у извештају, немачке трупе су морале да обезбеде пратњу са оружјем против придошлих Албанаца.)¹³³

Због такве ситуације у западној Македонији, Покрајински комитет СКОЈ-а Македоније упутио је писмо Четвртог обласног комитету СКОЈ-а, у коме се нарочито подвлачи рад на учвршћивању братства између македонске, албанске и друге омладине уједињене у омладинској организацији; даје упутства о формирању општинских и среских омладинских и скојевских одбора, у које би требало обавезно укључивати и албанску омладину и омладину осталих народности.¹³⁴

Главни штаб Македоније својим прогласом позива сваког ко може да носи пушку да ступи у Народноослободилачку војску Македоније. »Само са оружјем у руци, само у редовима наших славних бригада и дивизија, само под мудрим руководством нашег Врховног команданта, маршала Тита, очуваћеш до сада ослобођену македонску земљу и очистићеш још неослобођени део Македоније од немачких паса! Не дозволи да крвави немачки фашисти пролазе без казне преко македонске територије! Пресецај им путеве, сачекуј њихове војне транспорте и наоружавај се немачким оружјем!«¹³⁵

131) Исто, док. бр. 6-6/1.

132) Исто, док. бр. 23-8-12/1.

133) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-77, ф. 613/1800376-378.

134) Документи на омладинското движење во Македонија 1941 - 1945, док. 62.

135) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 53.

Ранији и овај проглас, као и општа војно-политичка ситуација, имали су одраза на све већи прилив нових бораца у јединицама НОВ Македоније.

У првој половини септембра, после трогодишњег тамновања по затворима у Царевини Бугарској, вратио се у Македонију секретар ЦК КПМ Лазар Колишевски.¹³⁶ У овом периоду је и Президијум АСНОМ-а предузео бројне мере за учвршћивање и јачање органа народне власти - еееоских, општинских, среских и обласних НО одбора ради пружања помоћи фронту.

ОРГАНИЗАДИОНО УЧВРШЋИВАЊЕ ЈЕДИНИЦА НОВ МАКЕДОНИЈЕ

У току септембра војно-политичко руководство Македоније предузело је бројне мере да би учврстило постојеће јединице и формирало нове и крупније, које би биле способне за предстојеће операције против главнине »ГАЕ«. Ове мере су спровођене истовремено са сталним нападима на немачке предње делове дуж комуникација, којима су јединице НОВ Македоније наносиле губитке и успоравале њихово кретање рушењем мостова и других објеката на њима, што је отежавало и успоравало повлачење снага кроз Македонију.

Да би што непосредније руководио операцијама на главној магистрали у долини Вардара, преко које ће се повлачити главне снаге »ГАЕ«, у другој половини септембра део Главног штаба Македоније и чланови АСНОМ-а пребацили су се у Азот (у с. Горно Врановци код Велеса).¹³⁷

Велики прилив нових бораца у овом периоду омогућио је формирање већег броја бригада и дивизија: 42. дивизија (7. септембра), састава 3, 8. и 12. македонске бригаде; 48. дивизија (28. септембра), састава 1, 6. и 15. македонска и 4. албанска (тада називана шиптарска) бригада; 49. дивизија (10. септембра) састава 5. и 7. македонска бригада и Битољско-преопански одред; 50. дивизија (17. септембра), састава 12, 13. и 14. македонска бригада и Артиљеријска бригада; средином октобра Кумановска дивизија од 16, 17. и 18. бригаде и 51. дивизија од 4, 20. и 21. македонске и Артиљеријске бригаде. Постојао је и *всћи орој*

¹³⁶ I конгрес на Комунистичката партија на Македонија, Скопје 1949, стр. 166.

¹³⁷ Архив ВИИ, Књига депеша ГШ, к. 234, док. 6-4/1.

партизанских одреда, Коњички ескадрон Главног штаба Македоније и друге јединице родова и служби.¹³⁸⁾

Наредбом Главног штаба НОВ и ПО Македоније од 25. септембра, постављен је следећи командни састав дивизија:

У 41. дивизији: командант Наум Веслиевски Овчар (до тада Тихомир Милошевски, који је отишао за команданта Друге оперативне зоне Македоније); комесар Стојан Бачваров (касније Раде Гогов Црноречки, а после Бено Русо Коки); начелник штаба Ђорђе Шарановић.

У 48. дивизији: командант Петар Брајовић Ђуро; заменик команданта Чеде Филиповски Даме; комесар Перо Ивановски Тиквар; помоћник комесара Ђоре Велковски Коста, и начелник штаба Вуко Турковић. Истом наредбом задужен је Штаб 48. дивизије да врши дужност Штаба Четврте оперативне зоне Македоније.

У 49. дивизији: командант Васко Карангелески; комесар Ило Јовчевски (касније Ђоре Симоновски); заменик комесара Пецо Божиноски; начелник штаба Владо Стрезовски.

У 42. дивизији: командант Коста Јашмак (касније Миливоје Грозданић); комесар Беро Чушкар; начелник штаба Стојан Марковски; помоћник политичког комесара Коце Солунски.

У 50. дивизији: командант Кирил Михајловски Грујица; комесар Димче Беловски; начелник штаба Боро Милевски.¹³⁹⁾

Овај командни састав је касније, када су формиран корпуси и друге оперативне и територијалне команде и јединице, измењен, тако да се у операције за коначно ослобођење Македоније ушло са нешто измењеним командним кадром.

У овом периоду, све до формирања корпуса, још увек је, ради лакшег руковођења, постојало заједничко Оперативно руководство за другу и четврту оперативну зону (Павле Илић Вељко, Цветко Узуновски Абаз и Добривоје Радосављевић Орце). Према наређењу Главног штаба Македоније, од 23. септембра, под командом Оперативног руководства стављене су 41, 42, 48. и 49. дивизија. Наређење је да се у бригадама формирају чете које би прерасле у

138) Исто, к. 234, док. 23-3, 4, 5/1 и к. 232, док. 23/1.

139) Архив ВИИ, к. 232, док. 36/1; к. 240, док. 1-16/4 и 1-18/4; књига депеша ГШ, к. 234, док. 6-7/1, 10-19/1, 14-19/1 и 14-14/1.

четврте батаљоне бригада. На основу овог наређења, у бригадама се формирају четврти батаљони.¹⁴⁰¹

На основу извештаја о ситуацији у Македонији, Врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Тито упутио је 27. септембра депешу Главном штабу НОВ и ПО Македоније, у којој му наређује да предузме мере и спречи било какво повезивање савезничких мисија са четничким, усташким и другим реакционарним елементима. У депеши ее наређује да се тим мисијама забрани обилазак наших јединица без одобрења Врховног штаба.^{141,}

Истог датума, Врховни командант је наредио свом делегату у Македонији Светозару Вукмановићу Темпу да још увек не креће на разговоре у Софију, јер се очекује да се делегација Отчественог фронта састане са Титом. У истој депеши се тражи мишљење за формирање два корпуса у Македонији - један за операције источно, а други западно од Вардара. Контакти са бугарском отчественофронтоском владом били су у вези са одобрењем за учешће бугарских отчественофронтоских јединица на делу територије Југославије.¹⁴²¹

На основу целокупне ситуације у Македонији и директиве маршала Тита, делегат Врховног штаба НОВ и ПОЈ Вукмановић издао је у септембру директиву Централном комитету КП Македоније за организовање корпуса и корпусних области на територији Македоније.

Према тој директиви, прва корпусна област обухватала је територију са градовима: Скопље, Велее, Свети Николе, Кратово, Крива Паланка, Прешево, Куманово, Тетово и Гостивар. Наређено је да се у овој области организују четири команде војних подручја (скопско, кумановско, велешко и тетовско). Какојош нису биледобијене нумерације од Врховног штаба, овај корпус је носио назив Први корпус или Скопски корпус, који касније прераста у 16. корпус НОВЈ. У његов састав су ушле 42. и Кумановска дивизија.

Друга корпусна област обухватала је територију са градовима: Витољ, Прилеп, Кавадарци, Неготино, Крушево, Македонски Брод, Ресен, Охрид, Струга, Кичево, Дебар и Галичник. Наређено је да се у овој области ор-

140) АрхивВИИ,КњигадепешаГШ, к. 234,док. 14-13/1 и к. 232,док. 23/1.

141) Архив ВИИ, Књига депеша, к. 234, док. 14-15 и 16/1 и 46-26 и 27/1.

142) Архив ВИИ, Књига депеша, к. 234, док. 23-13/1.

ганизују три команде војних подручја (битољско, прилепско и кичевско). Овај корпус је у почетку назван други или битољски корпус, а када су добијене нумерације по-нео је назив 15. корпус НОВЈ. У његов састав ушле су 41, 48. и 49. дивизија.

Трећа корпусна област обухватала је територију са градовима: Штип, Струмица, Радовиш, Ђевђелија, Кочане, Царево Село, Пехчево, Берово. Наређено је организовање три команде војних подручја (штипско, струмичко и беровско - ово последње привремено). Овај корпус није добио нумерацију и назван је брегалничко-струмички корпус према територији на којој је дејствовао. У његов састав су ушле: 50. и 51. дивизија.

Овом директивом препоручено је Централном комитету КПМ да изврши реорганизацију и у партијском и административном погледу према овој подели, тј. територија Македоније да се подели на три обласна комитета КПМ (дотада је било четири). Овом реорганизацијом Други обласни комитет је обухватио још: Македонски Брод, Кичево, Дебар, Галичник, Стругу и Охрид. У ствари, укинут је само Четврти обласни комитет КПМ.

Директивом је било, исто тако, предвиђено да се приступи организовању и по три обласна народноослободилачка одбора и одбора народноослободилачког фронта.¹⁴³

Главни штаб Македоније је одмах приступио реорганизацији јединица и формирању корпуса. Потчињеним јединицама је издао наређење и потребна упутства у вези с тим. Једновременно су затражене од Врховног штаба нумерације за корпусе и поједине дивизије.¹⁴⁴

Главни штаб је 3. октобра издао наредбу да се на територији Треће оперативне зоне Македоније формира Брегалничко-струмички корпус од 50. и 51. дивизије. За команданта је постављен Пецо Трајков, за политичког комесара Гојчо Стефковски, за заменика команданта Методи Габар, за начелника штаба Вујадин Поповић.

Извршене су и неке измене у командном саставу дивизија:

За команданта 50. дивизије постављен је Боро Милевски, за политичког комесара Боро Чаушев Странцата, за заменика команданта Богомил Панов и за начелника штаба Дако Кундачина.

143) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 54.

144) Архив ВИИ, к. 232, док. 25/1; к. 234, док. 23-13/1, 23-14/1, 23-15 и 10-27/1.

За команданта 51. дивизије постављен је Кирил Михајловски Грујица (дотада командант 50. дивизије), за политичког комесара Раде Гогов (касније Јован Ђуровић, а Гогов одлази за комесара 41. дивизије), за заменика команданта Никола Радошевић и за начелника штаба Јосиф Мицев.¹⁴⁵⁾

За команданта Кумановске дивизије постављен је Методије Поповски Мајка, за политичког комесара Благоја Поповски, за заменика команданта Коста Бољановић и за начелника штаба Драгутин Филиповић.

У првој половини октобра формирају се 15. и 16. корпус НОВЈ.

За команданта 15. корпуса постављен је Тихомир Мишовски Тићо; за политичког комесара Наум Наумовски Борче, за заменика команданта Лазо Калаџијевски Добри, за начелника штаба Живојин Росић (касније Илија Петковски).

За команданта 16. корпуса постављен је Петар Брајовић Ђуро; за политичког комесара Боро Чушкар, за начелника штаба Коста Јашмак.¹⁴⁶⁾

У наредби бр. 13 Главног штаба Македоније од октобра (датум није прецизиран, вероватно да је наредба издата почетком октобра када се формирају корпуси и корпусне области (примедба аутора) истиче се да на целој територији Македоније народноослободилачки одбори врше све функције државне власти и представљају најширу демократску народну власт и да војно-политичка ситуација налаже да се разграничи рад између народноослободилачких одбора и војно-позадинских власти. Овом наредбом се преноси руковођење и одговорност еа штабова оперативних зона на штабове корпуса. Ова наредба је, у ствари, допуна наредбе Главног штаба од 8. августа 1944, о којој је било раније речи.

Корпусним областима руководе штабови корпуса који се деле: на оперативни и позадински део корпусне војне области. Оперативни део штаба корпуса непосредно руководи трупима (јединицама) и операцијама. Позадинским делом корпусне војне области руководи заменик команданта корпуса.

Позадинском делу корпусне војне области постављени су следећи задади: борба против пете колоне, шпију-

145) Архив ВИИ, к. 240, док. 1-12/4 и к. 1428, док. 22-2, 2, 12/3.

146) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 95, 105, 113, 120, 121, 143, 160 и 164.

наже и непријатељских елемената; старање у вези са снабдевањем и осигурањем војних оперативних јединица. Ради извршавања ових задатака, позадински део војне корпусне области имао је: одел>ење за мобилизацију, одељење за саобраћај, економско одел>ење, санитетско одељење, одел>ење за заштиту народа (ОЗНА) и Војни суд. У наредби су тачно прецизирани задаци и дужности свих одељења. Тиме су потпуно разграничене дужности, задаци и обавезе народноослободилачких одбора од задатака позадинског дела корпусне војне области.

Позадинском делу корпусне војне области биле су потчињене: команде подручја, команде места и партизанске страже. Команду подручја су сачињавали: командант, политички комесар и заменик команданта. Команда подручја је имала и референте (мобилизацијски официр, саобраћајни официр, интендантски официр, санитетски референт и опуномоћеник за заштиту народа).

Команде места су биле извршни органи команди подручја, односно војне области. Сачињавали су их: командант, политички комесар и заменик команданта.

Партизанске страже су биле извршни органи команди места са основним задатком да обезбеђују своје рејоне и спроводе све мере предузете од стране команди места и команди подручја. Поред тога, партизанске страже су се бавиле и обавештајном службом и изводиле акције на неослобођеној територији. Јачина ових стража зависила је од величине рејона команде места и задатака које је извршавала. Свака партизанска стража имала је политичког делегата, кога је постављала команда места. Све партизанске страже на територији једне команде места сачињавале су војне јединице - једну или више чета, чији је старешина био командант места, а политички комесар - политички комесар команде места. Све партизанске страже на територији једне команде подручја формирале су једну војну јединицу - један или више батаљона, чији је командант био командант војног подручја, а политички комесар - комесар команде подручја.

У случају покрета или напуштања слободне територије, партизанске страже са територије војног подручја, под командом команданта и политичког комесара подручја, прерастале су у теренске војне јединице и према одлуци команде корпуса оперисале на свом терену или су се прикључивале оперативним јединицама. Попуна партизанских стража вршена је мобилизацијом, добровољним

приступањем и прекомандовањем људства из сеоских стража које су биле под контролом партизанских стража. Сеоске страже су биле посебан организацијски облик за заштиту села¹⁴⁷⁾ од изненадних напада непријатеља, од пл>ачке и др.

Овим организационим устројством и прецизном поделом задатака и одговорности команди, органа и установа у позадинском рејону корпусних области, учињен је крупан корак у погледу командовања и руковођења јединицама НОВ и ПО Македоније. Народноослободилачки одбори били су растерећени многобројних задатака и обавеза, тако да су се могли посветити основним задацима који су произишавали из одлука Другог заседања АВНОЈ-а и Првог заседања АСНОМ-а. С друге стране, формиране команде подручја и команде места, са партизанским и сеоским стражама - четама и батаљонима, обезбеђивале су слободне територије од изненадног упада окупаторских и квислиншких јединица, вршиле мобилизацију л>удства, стоке и материјала за потребе оперативних јединица и уливале сигурност код народа. Тиме су оперативне јединице биле потпуно растерећене свих ових позадинских задатака и обавеза, тако да су се могле у потпуности посветити свом основном задатку - операцијама за ослобођење земље.

Главни штаб Македоније је, ради учвршћивања јединица, издао и наредбу о завођењу строге дисциплине - да се забрани кретање бораца без дозволе, да се уведу поименични спискови у свим јединицама, да се обезбеди правилан однос јединица, команди и бораца према народноослободилачким одборима и онемогући командовање њима, да се захтеви, узимање коња и другог уређује и врши преко команди места, да се објасни, нарочито новим борцима, да НО одбори нису старе општинске окупаторске управе, него народне власти и органи АСНОМ-а, а не органи војске итд., те да они нису дужни да испуњавају вољу сваког борца или старешине.

Посебно се место даје одржавању хигијене у јединицама, како би се избегле заразне болести.¹⁴⁸⁾

У то време врховни командант маршал Тито, с обзиром на велики прилив нових бораца и предстојеће задатке у вези са ослобођењем земље, наредио је да дивизије броје

147) Архив ВИИ, к. 240, док. 1-20, 21, 22, 23/4.

148) Архив ВИИ, к. 240, док. 1-13/4 и 1-19/4.

најмање по 10.000 бораца, укључујући и све родове војске и специјалне јединице, да се организују артиљеријски курсеви чији би слушаоци били официри и војници који су раније служили у артиљеријским јединицама и друго изабрано људство, и курсеви за остале специјалне јединице.

У вези с овом наредбом Главни штаб Македоније издао је 7. октобра своју наредбу. Наредио је да се бригаде у најкраћем року попуне до пуног формацијског састава и да броје најмање по 1.750 бораца; да се одмах приступи формирању артиљеријских бригада по дивизијама од по 2.500 бораца од људства које је раније служило у артиљеријским јединицама и другог одабраног људства. Постављено је да се ове бригаде формирају без обзира на то да ли у дивизијама има артиљеријског оружја или не, да имају по четири дивизиона од по три батерије, да се, док се не добију артиљеријска оруђа, наоружају пешадијским оружјем и да се употребљавају као пешадијске јединице, а тамо где постоје артиљеријска оруђа да се одмах организују артиљеријски кратки курсеви ради оспособљавања људства. Артиљеријске бригаде су формиране у 50. и 51. дивизији НОВЈ, али су претежно биле наоружане пешадијским оружјем и у прво време бориле су се као пешадијске јединице (у свом саставу су имале по две батерије топова и по неколико минобацача 81 мм). У Кумановској дивизији формиран је само један дивизион од три батерије (9 топова). У 49. дивизији постојала је само једна самостална батерија која је имала 2 хаубице и 8 противтенковских топова. После ослобођења Македоније формирана је 1. македонска артиљеријска бригада, која је касније преформирана у 1. и 2. артиљеријску бригаду и обе су упућене на Сремски фронт у састав 15. корпуса.

У бригадама су формирани пратећи батаљони (или чете) наоружани митраљезима, минобацачима и по неким артиљеријским оружјем мањег калибра.

Осим тога, Главни штаб Македоније је наредио, да се у дивизијама формирају пионирски батаљони од по 3 чете, свака по 120 војника, и да се снабдеју пионирским алатом и експлозивом. Међутим, према документацији, еве до ослобођења Македоније у дивизијама су постојали само инжињеријски водови. После ослобођења Македоније, формиране су четири инжињеријске бригаде које су биле ангажоване на оправци жел. пруге, мостова и других порушених објеката.

Формиране су и друге специјалне јединице: за везу, аутомобилске, коњичке и др.¹⁴⁹⁾

Све ове мере су допринеле да се јединице НОВ Македоније организационо учврсте и војно-политички припреме за предстојеће операције за коначно ослобођење Македоније.

ПЛАН ДЕЈСТВА ПРОТИВ НЕМАЧКИХ ПРЕДЊИХ ДЕЛОВА И НЕМАЧКА ПРОЦЕНА СИТУАЦИЈЕ

(СЕПТЕМБАР - ПОЧЕТАК ОКТОБРА)

У новонасталој ситуацији, Главни штаб Македоније је оријентисао јединице НОВ дуж главних комуникација и на већ поседнуте раскрснице путева са циљем да наносе што веће губитке немачкој живој сили и техници и да рушењем комуникација и објеката на њима успоравају и отежавају њихово извлачење.

Ради извршења наведених задатака, јединице су биле распоређене:

- 41. дивизија на комуникацијској магистрали у долини Вардара - од Ђевђелије до Градског;
- 42. дивизија на комуникацији Велес - Скопље;
- 48. дивизија на простору Дебар - Кичево - Струга, на комуникацијама Струга - Охрид - Ресен, Дебар - Гостивар и Кичево - Гостивар;
- 49. дивизија на простору Ресен - Битољ - Прилеп, на комуникацији Ресен - Битољ - Прилеп, Прилеп - Велес, Прилеп - Градско и Лерин - Битољ - Прилеп;
- 50. дивизија на простору Кочани, Штип и Струмица (касније је струмички правац преузела 51. дивизија);
- 8. и 12. прешевска бригада на Карадагу и код Качаника;
- код Куманова, Прешева и Бујановца предвиђена су два одреда и један одред на правцу Крива Паланка - Куманово (ово подручје је нешто касније преузела Кумановска дивизија).¹⁵⁰⁾

Као што се види, Главни штаб Македоније је своје главне снаге распоредио на комуникацијској магистрали

149) АрхивВИИ, к. 240, док. 1-14/4; к. 1364, док. 6/2; к. 1384, док. 11/3; к. 1385, док. 1-16, 22/1; к. 1428, док. 9/2; к. 1308, док. 29-2/2; к. 236, док. 3-24/8 и к. 237, док. 28/1.

150) Извештај ГШ Врховном штабу од 27-НС, Архив ВИИ, к. 234, док. 23-8, 9, 10, 11, 12/1.

Ђевђелија - Велес - Скопље - Куманово (три дивизије: 41, 42. и Кумановску), а на правцима Струга - Битољ и Лерин - Битољ, који се одатле сливају на главну комуникацијску магистралу у долину Вардара две дивизије (48. и 49).

Команда Југоистока располагала је веродостојним подацима о распореду јединица НОВ Македоније и њиховој активности. Средином септембра она је стање у Македонији ценила на следећи начин:

а) партизани на територији Македоније у последње време су бројно ојачали и организационо се учврстили;

б) македонске јединице су потчињене Главном штабу Македоније под командом генерала Апостолског, чије је командно место на Козјак - планини.

Према немачкој процени, јачина партизанских снага износила је преко 8.000 људи (овај податак није тачан, јер је њихово бројно стање било у то време знатно веће).

Што се тиче напада, саботажа и диверзија на железничкој прузи, у процени се истиче да се уочавају два тежишта: подручје с обе стране жел. пруге Куманово - Врање - Грделица и рејон северно од Прилепа и југозападно од Велеса и да су јединице које се овде налазе добиле задатак да непрекидно врше диверзије и саботаже на главној прузи Београд - Солун, која служи немачким снагама за дотур, и то пре свега на одсеку Грделица - Скопље - Велес - Ђевђелија и да на што више места поруше пругу Велес - Прилеп - Битољ ради прекида саобраћаја.

Резултат ових напада, како се истиче у процени, био је тај да су пруге Грделица - Врање и Велес - Прилеп - Битољ потпуно под контролом комуниста, а да су угрожени путеви: Куманово - Врање, Скопље - Велес - Прилеп и Струга - Дебар.

У процени се истиче: да је у току пребацивање »црвених« на друм Велес - Скопље са циљем да се затвори овај правац и онемогући предстојеће повлачење немачких снага; да је у вези с тим наређено прикупљање бригада које се налазе у рејону Скопље - Прилеп - Велес, ради прегруписавања; да се јужно од Скопља налазе новоформиране јединице јачине око 3.000 људи, чији је задатак да заузму важније градове; да је, ради угрожавања друма Прилеп - Кичево - Дебар и Дебар - Струга, прикупљено око 1.000 партизана у рејон 20 км североисточно од Охрида; да су партизани снабдевени униформама испорученим од савезника, а наоружани карабинима, аутоматима, ручним бомбама, митраљезима и минобацачима; да је

борбена вредност партизана висока, а руковођење вешто,
и т а 151)

У другим немачким документима из овог периода се истиче да су напади, диверзије и саботаже на железницама и угрожавање путева у Македонији попримили велике размере.

У извештају команде Југоистока од 11. септембра, упућеном Врховној команди Вермахта, подвлачи се да тако створена ситуација захтева брзу акцију употребом свих расположивих снага, утолико више што је због такве активности партизанских јединица у Македонији дошло до успоравања покрета 4. СС полицијске оклопне гренадирске дивизије која је ангажована у борбама.¹⁵²⁾

У вези са таквом ггроценом, немачке команде су предузеле хитне мере за пребацивање неких јединица на угрожене рејоне да би офанзивним дејствима очистиле комуникацијске правце, одбациле јединице НОВ са њих, заузеле важне раскрснице и на тај начин омогућиле што безбедније кретање јединицама које су имале задатак да обезбеде повлачење главних снага »ГАЕ« кроз Македонију.

' БОРБЕНА ДЕЈСТВА НА ПОДРУЧЈУ ПРИЛЕП - ГРАДСКО - КАВАДАРЦИ

Као што је изнето, после ослобођења Прилепа јединице НОВ Македоније избиле су на линију с. Канатларци - с. Марул - с. Алинци - с. Веселчани, где су биле задржане од немачких снага, упућених из Битоља, на висовима код с. Топлочана и е. Лознана (на средокраћи Битољ - Прилеп).

Одлука генерала Гулмана била је да сачека појачања, а потом предузме напад на ове положаје и овлада Прилепом. Тада су се на положајима с. Топлочани - с. Лознани налазиле немачке снаге до једног пука: 2. батаљон 22. ловачког пука, 2. дивизион 11. артиљеријског пука, моторизовани одред »Строшке« и друге јединице. Од ових јединица формирана је група »Гулман« (по генералу Гулману). Очекивао се долазак и 3. батал>она 8. СС полицијског пука.

151) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/393-394 и 437-438.

152) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/457-161, 714-715, 315-320, 792-794; ф. 180/933-940.

У том рејону од јединица НОВ Македоније налазиле су се: 2. македонска бригада, која је са 1. и 2. батаљоном посела положаје с Тополчани - с. Тројкрсти - Дупен-камен (т.т. 349) - с. Алинци, док је 3. батаљон остао у Прилепу; 5. македонска бригада, која је упућена као појачање, посела је положаје с. Бучин - с. Ивањевци - с. Српци - Тополчани - Тројкрсти; 10. македонска бригада у рејону с. Алинци - с. Рувци - с. Канатларци. Са простора код Неготина и Кавадараца, где је водила борбу са јачим немачким деловима из састава 11. ваздухопловне пешадијске дивизије, упућена је у тај рејон; на ранијим положајима сменили су је једна бугарска пионирска чета и делови 10. граничног одсека. На алиначко-тополчанским положајима биле су и 1.¹⁵³, косовско-метохијска, Поречка и Крушевска бригада.

Све до 15. септембра на овим положајима се воде доста тешке борбе са немачком борбеном групом »Гулман«. У својим извештајима генерал Гулман истиче да се свакодневно воде борбе на висовима с. Тополчани - с. Лознаи; да су партизанске снаге доста јаке, но да ће ове положаје држати докле год је то могуће, јер прети опасност да се непријатељ пробије за Битољ; да је планирано да се рашчисти ситуација у рејону Битољ - Прилеп најкасније до пристизања 3. батаљона 8. СС полицијског пука.¹⁵⁴

Још при избијању 2. македонске бригаде на положаје код Тополчана и Алинаца дошло је до борбе са немачким снагама из састава борбене групе »Гулман«. Према процени Штаба бригаде 1. батаљон је требало да пропусти непријатељску претходницу која се кретала друмом Битољ - Прилеп и да отвори ватру на главнину. Међутим, батаљон је поступио супротно и извршио препад на претходницу, коју је делимично разбио, па се она повукла преко Црне реке где се налазила и главнина. Ту је 2. батаљон 22. ловачког пука средио своје редове и отворио снажну митраљееку ватру по положајима бригаде. У том тренутку иза леђа 2. батаљона 2. бригаде уочена је колона, која је изненада напала наш батал>он с леђа, те је он, након тешких

153) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/841-842 и ф. 193/603-609; Ристо Стојановски: Друга македонска бригада, Београд, 1974, стр. 146-150; Љубен Георгиевски: Деноноћни чекорења, Скопје, 1974, стр. 102-106; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 46 и 50.

154) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/858, 841-842; ф. 193/546-552, 576-582 и 603-609.

борби, био принуђен да напусти своје положаје код с. Алинци и да се помери у страну.

У међувремену је 2. бригада, 11. 09. добила наређење од Штаба 41. дивизије да се прикупи у с. Прилепец, одакле је упућена југоисточно од Прилепа у села: Кокре, Дуње, Крушевица. Њене положаје на линији Тополчани - Алинци - Канатларци преузеле су 1. косовско-метохијска, Поречка и Крушевска бригада.

За то време 5. македонска бригада је требало да напада у позадину немачких снага у рејону с. Алинци и снага које су се кретале друмом Битољ - Прилеп са положаја Ивањевци, Српци, Тројкрсти. У овим четвородневним борбама она је извела неколико брзих напада, да би се, за тим, јединице повукле на своје положаје.¹⁵⁵

После четвородневних борби, у којима су обе стране имале доста губитака, јединице НОВ Македоније биле су принуђене да напусте поседнуте положаје све до линије с. Веселчани - с. Алинци - с. Марул. Немачка борбена група »Гулман« је потом заузела с. Чепигово и доминантне висове јужно од тог села. Јединице НОВ су предузеле неколико узастопних противнапада да би повратиле изгубљене положаје, али у томе нису успеле.

У току 14. и 15. септембра формирана је немачка борбена група 22. ловачког пука састава: 1. батаљон 21. ловачког пука који је 15. септембра стигао до Неготина, 3. дивизион 11. артиљеријског пука и 3. батаљон 21. ловачког пука, који је дошао као појачање. Овом групом је командовао штаб 22. ловачког пука, који се 15. септембра разместио код бање (14 км југоисточно од Неготина).¹⁵⁶

Задатак ове борбене групе је био да овлада Неготином и Кавадарцима, да одбаца 9. и 10. македонску бригаду 41. дивизије са комуникације и ослободи правац Неготино - Градско и тиме олакша напад борбеној групи »Гулман« на Прилеп. После ослобођења Прилепа требало је обе групе да очисте комуникацију Прилеп - Градско од партизанских јединица и на тај начин задрже отвореном комуникацијску магистралу Ђевђелија - Градско - Велес.

С тим циљем је 3. батаљон 21. ловачког пука 14. и 15. септембра запосео одсек за затварање пута западно од Не-

155) Ристо Стојановски, наведена књига, стр. 151-155; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 50; Љубен Георгиевски, наведена књига стр. 102-106.

156) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/794; ф. 193/642-647.

готина, а 16. септембра ујутро обе борбене групе кренуле су истовремено у напад: борбена група »Гулман« из рејона Битољ - Тополчани, са достигнутих положаја, а борбена група 22. ловачког пука из рејона Градско - Неготино.¹⁵⁷

Борбена група »Гулман« после снажне артиљеријске припреме на с. Тополчани, с. Ивањевци и на осталим положајима наших јединица кренула је у снажан напад. На сектору 5. бригаде немачке јединице су прво продрле у с. Бучин, где је био распоређен 1. батал>он. Он се повукао са својих положаја, не обавестивши о томе Штаб бригаде, чиме су други батаљони доведени у тешку ситуацију, јер су им се немачке јединице појавиле у њиховој позадини. Били су принуђени да се и они повуку са својих положаја. Бригада се прикупила у с. Света, западно од Бучина. Ту су издвојени црвеноармејци и упућени у Главни штаб Македоније, тако да је бригада ослабљена за око 100 бораца. Потом је 5. бригада добила задатак да се пребаци северо-западно од Прилепа.

Црвеноармејци су припадали такозваном Руском батаљону у саставу 5. бригаде. Пошто је извучен из састава 5. бригаде, батаљон је са Прилепским одредом упућен у Зрзе ради оспособљавања аеродрома »Зрзе«; до 4. октобра он је (био оспособљен за употребу.¹⁵⁸

Извршивши снажан притисак и на остале положаје јединице НОВ, борбена група »Гулман«, уз снажну артиљеријску подршку, успела је да до 11 часова, и поред снажног отпора, одбаци наше јединице на север и овлада с. Обршани и да поседне положаје на линији с. Рувци - с. Беранци - с. Боротино.

У овој ситуацији Штаб 41. дивизије наредио је 16. септембра око 20 часова 2. македонској бригади да поседне положаје северозападно од Прилепа на линији: од жел. станице Мажучиште до предграђа Прилепа (Варош); лево од ње била је 5. македонска бригада, а десно Крушевска бригада. Тако су у току ноћи 16/17. септембра ове бригаде и бугарске јединице прилепског гарнизона организовале непосредну одбрану Прилепа на линији: с. Мажучиште - с. Варош - с. Селце, док се 1. косовско-метохијска бригада повукла за Македонски брод, а одатле према Тетову на нови задатак.

157) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/818, 794; ф. 193/576-582, 603-609, 642-647.

158) Архив ВИИ, к. 233, док. 47/4; к. 654, док. 3/6.

Сутрадан (17. 09), у 4 часа Немци су отпочели са артиљеријској припремом гађајући положаје 2. и 5. македонске бригаде. Око 5 часова кренули су у напад са полазних положаја с. Мало Коњари. Након тешке трочасовне борбе 5. бригада се повукла на север и посела нове положаје код Присада (присадски превој). Нешто касније то је учинила и Крушевска бригада, која је потом расформирана; гро људства ушло је у састав 2. бригаде, а мањи део у састав 5. бригаде. Овим су крила 2. бригаде остала потпуно откривена. Ситуација је била утолико тежа што је непријатељ главни удар усмерио на положаје 2. бригаде. Ипак је бригада све до подне успешно одбијала нападе непријатеља. Око 12 часова 1. батаљон је био принуђен да се повуче ка Марковим кулама (манастир Св. Богородица), док су остале снаге извршиле мања померања. Тако је непријатељ овладао с. Мажучиштем. После тога, македонске и бугарске јединице прилепског гарнизона, пошто су се прикупиле и средиле, уз снажну артиљеријску подршку, извршиле су противнапад и повратиле раније положаје. У једном немачком извештају стоји: напад борбене групе »Гулман« на Прилеп тренутно је заустављен испред јаког непријатеља са артиљеријом и противоклопним топовима (то су биле артиљеријске јединице бугарског 15. артиљеријског пука - примедба аутора) на линији Волково и западно од с. Варош. Овим су биле угрожене немачке снаге у западном делу града.¹⁵⁹¹

После тога, борбена група »Гулман« је добила нова појачања (батерија из 639. пука за осигурање) и друге делове и средивши јединице поново предузела напад на целом фронту одбране Прилепа. Бугарске јединице почеле су се осипати и повлачити, прво у рејон Селце, а потом на подручје с. Лениште - с. Плетвар, чиме су македонске јединице, које су у то време остале и без довољно муниције и подршке артиљерије, доведене у тежак положај. Пред изразито надмоћнијим немачким снагама, око 16 часова 19. 09. македонске бригаде су биле принуђене на повлачење у доста неповољним условима. На тај начин Прилеп је поново пао у руке немачких јединица. Генерал Гулман је пребацио своје командно место из Битоља у Прилеп.

Након повлачења, снаге НОВ и ПОМ и бугарске јединице организују одбрану на Пелтварском и Присадском

¹⁵⁹¹ Ратни дневник »ГАЕ«, Архив ВИИ, Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 193/731-734.

превоју ради затварања комуникације Прилеп - Велес преко с. Извора и Прилеп - Градско. Само је 2. бригада и даље остала у непосредној близини Прилепа на положајима код Маркових кула. Ту је водила борбу са немачким јединицама. Будући да су положаји у овом рејону били природно утврђени многобројним стенама и камењем и да су надвисивали Прилеп, немачке јединице нису могле овладати њима. Схвативши да пешадијом не могу потиснути 2. бригаду, они су покушали да артиљеријеком ватром присиле бригаду на повлачење. Од парчади граната и камења бригада је имала доста губитака, нарочито у рањеницима. После тога су немачке јединице поново кренуле на јуриш, али су биле одбијене.

После ових исцрпљујућих борби 2. бригада је остала скоро без муниције, а дивизијска база за снабдевање била је далеко. И у таквим околностима бригада је успела да одржи своје положаје до касно у ноћ када се, падом мрака, организовано одлепила од непријатеља и повукла у с. Небрегово, где је успоставила везу са Штабом 41. дивизије и дивизијском базом, Пошто се снабдела муницијом, упућена је код с. Оревог Дола ради рушења друма Прилеп Велес и онемогућавања извлачења немачких снага тим правцем ка долини Вардара.

У то време Штаб 41. дивизије био је смештен у с. Присад, одакле је руководио јединицама. Приликом повлачења из Прилепа јединице су извукле велике количине хране, 60 моторних возила, преко 2.000 коња и две батерије хаубица. С њим је из Прилепа пошло и становништво, првенствено омладина, која је била способна да носи оружје. Немци су, ради освете, опљачкали трговачке и занатске радње, не поштедевши ни многе приватне куће. Они су малтретирали етановништво које је остало у граду.¹⁶⁰

Док су се водиле борбе у рејону Прилепа, 9. и 10. бригада 41. дивизије дејствовале су у рејону Градско-Неготино-Кавадарци. Оне су рушиле пругу, мостове и друге објекте на њима и нападале обезбеђујуће делове дуж комуникације Ђевђелија - Градско. Да би очистила и овај правац од партизанских јединица и оспособила га за саобраћај, борбена група 22. ловачког пука предузела је 16. сеп-

¹⁶⁰) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 55; Архив ВИИ, к. 1308, док. 1-4/8; Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 181/699-700, 649-650; ф. 193/642-647, 670-671, 678-684, 722-724, 777-782, 783-785; НАВ-Н-Т-501, ф. 267/195-196; НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780; Љубен Георгиевски, наведена књига, стр. 102-108; Ристо Стојановски, наведена књига, стр. 151-155.

тембра напад на Кавадарце из Градског и Неготина. Напад је истовремено изведен са нападом борбене групе »Гулман« на алиначко-тополчанске положаје. Циљ овог напада је био, поред отварања поменуте комуникације, да се олакша наступање немачких јединица комуникадијом Прилеп - Градско.

Девета бригада налазила се у рејону Дренова (раскрсница путева Градско - Прилеп), а 10. бригада код Кавадарада. У току 17. септембра, према немачком извештају, 2. батаљон 21. ловачког пука задржан је од 10. бригаде код Кавадараца. После тога доведен је и 3. батаљон 21. пука као појачање. У току 18. септембра борбена група је, уз подршку 6 јуришних авиона који су неутралисали две артиљеријске батерије, овлада Кавадарцима, а 10. бригада се повукла на југ. Настављајући наступање немачке јединице су избили на раскрсницу путева Градско - Прилеп.

После тога 9. бригада је упућена да поседне Мрамор - Суви Дол, са задатком да напада немачке колоне у правцу Дреновачке клисуре - долина Црне реке. Десетој бригади је постављен задатак да што пре избије на Плетварски превој и да спречи извлачење немачких снага друмом Прилеп - Градско.^{161>}

После заузимања Прилепа и Кавадараца генерал Гулман је одлучио да 20. септембра 3. батаљон 8. СС пука упути у наступање друмом Прилеп - Градско ради успостављања везе са борбеном групом 22. ловачког пука која је наступала од Градског за Прилеп. Пошто се споје обе групе и ослободи комуникација Прилеп - Градско, планирано је да ее. 3. батаљон 8. СС пука укрца у Градском и упути за Београд у састав 4. СС дивизије. За то време борбена група »Гулман« је овлада висовима у непосредној близини Прилепа.^{162,}

Према овом наређењу, 3. батал>он 8. СС пука и борбена група 22. ловачког пука 20. септембра ујутро предузели су наступање с обе стране пута Градско-Прилеп, док су остали делови борбене групе »Гулман« остали да обезбеђују градско подручје Прилепа и пут Прилеп-Велес. На плетварском превоју налазиле су се бугарске јединице прилепског гарнизона (2. батаљон 45. пеш. пука, Инжи-

161) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/670-671, 678-684, 731-734, 770-772, 777-782; Т-311, ф. 181/699-700; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 56.

162) Ратни дневник »ГАЕ«, Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780, ф. 193/895-896 и 783-785.

њеријска чета 15. дивизије и делови 10. граничног одсека). Оне су ујутро 20. септембра, без ичијег одобрења и знања, пре напада немачких снага, напустиле своје положаје и повукле се, једним делом у правцу с. Беловодица, а другим у правцу Присада. Тако су немачке јединице успеле да се споје и ослободе пут Прилеп - Градско. Након тога 3. батаљон 8. СС пука кренуо је за Скопље. У немачком извештају од 20. септембра се каже да су се делови потучених бугарских снага повукли у планине, у правцу севера, и да заплењени материјал још није тачно утврђен, али да је на положајима заплењено 8 бугарских топова.¹⁶³⁾

Пошто је очишћена и ослобођена комуникација Прилеп - Градско и Кавадарци - Градско, немачке јединице у овом рејону су реорганизоване. Расформиране су борбене групе »Гулман« и 22. ловачког пука, јер су неке јединице из њиховог састава отишле на нове задатке, а формирана је борбена група »Пабст« (састава 2. батаљон 22. ловачког пука, 12. батаљон 999. пука, делови 11. пионирског батаљона и 2. дивизион 11. артиљеријског пука). У то време је престала функција генерала Гулмана као команданта позадине армијске области 1021, те је поново постављен за немачког опуномоћеног генерала за Албанију, а функција команданта позадине армијске области 1021 поново је поверена СС генерал-фиреру Фицтуму.

Задатак борбене групе »Пабст« је био да овлада Присадским превојем и ослободи пут Прилеп - Велес. На положајима код Присада у рејону Дрвена била је 5. македонска бригада и бугарске јединице прилепског гарнизона. После тешких и жестоких борби 21. и 22. септембра, са много јачим непријатељем, 5. бригада и бугарске јединице повукле су се на планину Мукос. При томе су срушиле један мост и уништиле три камиона. Борбена група »Пабст« је продужила надирање према с. Извору и Велесу. Бугарске јединице су биле растројене и сутрадан су се прикупиле у рејону с. Чашка - с. Оморани - с. Лисиче (код Велеса), док је б. бригада оеталана Мукосу. Оперативни штаб је 21. септембра обавестио Главни штаб Македоније: »Бугарска војска се увелико распада. Све што бежи разоружавамо. До сада смо узели преко 1.200 пушака, 4 топа и др. Наставићемо то и даље. Кроз кратко време

163) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/795-797, 803-809, 828-832; ф. 182/620-780; Архив ВИИ, к. 1308, док. 2-2/8; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 56.

неће остати скоро ништа». Тиме су престала дејства бугарских јединица прилепског гарнизона на територији Македоније (трајала су од 9. до 21. септембра 1944). После тога су бугарске јединице разоружане. Са око 500-600 бугарских грађана, који су до тада били на служби у Македонији, под заштитом јединица НОВ Македоније, почеле су повлачење правцем: Велес-пл. Плачковица-Пехчево за Бугарску. У Симитли су стигли 30. септембра.¹⁶⁴

У ратном дневнику команде »ГАЕ« и у извештају команде Југоистока од 23. септембра стоји: »Борбена група 'Пабст' после сламања непријатељског отпора и савлађивања многобројних порушених мостова, у 18.30 часова стигла је у Велес. Непријатељ, повлачећи се с обе стране пута у планине, оставио је за собом велики број возила, оружја и ратне опреме (односи се на бугарско наоружање остављено на положајима - примедба аутора). Пре стицања у Велес борбена група је била два пута нападана непријатељским јуришним авионима« (односи се на бугарске авионе).

У извештајима се дају подаци да је заробљено 83 непријатељска војника и да је заплењено: 32 артиљеријска оруђа, 12 противоклопних топова, 3 минобацача, 5 митралеза, 15 пушкомитралеза и 800 пушака (заплењено наоружање припадало је бугарском артиљеријском пуку и бугарским пешадијским јединицама - примедба аутора). Од артиљеријских оруђа Немци су 15 топова уништили експлозивом. Дају се подаци о томе да су немачке јединице у тим борбама имале 10 погинулих (од којих 2 официра) и 32 рањена.¹⁶⁵

У овом периоду било је покушаја да се приволе немачке јединице на предају и да се изврши замена заробљеника. Дошло је до састанка са немачким командантом Прилепа, мајором Гресером, међутим, немачки команданти нису прихватили овај предлог.

Нешто касније настала је преписка између мајора Гресера, с једне стране, капетана Милера и команданта

164) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 58; Архив ВИИ, к. 234, док. 10-17/1, 23-7/1; Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/739-743, 759, 769, 792-794, 845-853, 886-889; ф. 182/620-780; Љубен Георгиевски, наведена књига, стр. 107-108; пплковник М. Влков: Военноисторически сборник, год. XVIII, књ. 58, стр. 21-26.

165) Ратни дневник »ГАЕ«, Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780; Дневни извјештај команде Југоистока од 23. IX -Т-311, ф. 193/928-933 и 968-970.

41. дивизије мајора Т. Милошевског, с друге стране, око размене заробљеника. Мајору Гресеру је упућен списак од 145 заробљених немачких војника и старешина који су се налазили код јединица НОВ Македоније као заробљеници. Тражило се од њега да достави списак наших заробљеника код Немаца ради размене, а и безусловна предаја Немаца у Прилепу и Битољу. Међутим, и о томе није постигнут споразум.¹⁶⁶

Иако су Немци овладали Велесом, пут Прилеп-Велес преко Бабуне није био слободан за неометано кретање немачких јединица које су се пребацивале преко Битоља и Прилепа за Велес. Штаб 41. дивизије поставио је задатак 5. бригади да поседне положаје у рејону с. Смиловци (на средокраћу између Прилепа и Велеса) и да напада немачке колоне које су надирале од Прилепа за Велес преко Бабуне.

Око поднева 23. септембра, 5. бригада је посела положаје код с. Смиловци на 150-200 метара од пута. Ту је била и 10. македонска бригада. Положаји су били повољни, јер су имали добре заклоне и били ван погледа непријатеља. Наишла је једна мешовита колона камиона, тенкова и пешадије. Када су прошли тенкови, батаљони су отворили снажну ватру на колону камиона са војницима. Развила се жестока борба. Борци су пуцали иза камења и дрвета. Обострани губици у мртвима и рањенима су били осетни. Бригаде су у тој борби заробиле 11 немачких и 9 италијанских војника. Заплењено је неколико камиона и топова, 30 пушака, један број коња и другог ратног материјала. Бригаде су имале 9 мртвих и 12 рањених бораца.

После тога са правца с. Извора вратили су се тенкови и борна кола који су раније прешли код с. Смиловци да би помогли колони са камионима. У тој ситуацији 5. бригада се 24. септембра повукла у с. Владовци (северно од с. Смиловци), а увече је кренула на нов задатак према западу. Преко с. Поменова и Оморина она је 28. септембра стигла у с. Ореов Дол, где је био размештен и Штаб 2. оперативне зоне. Ту је људство бригаде добило нове енглеске униформе.

Овде је бригада добила нов задатак и кренула преко крушевских села. Избила је у с. Десово, а следећег дана у с. Алдинци (код Крушева) насељено муслиманима. Из

¹⁶⁶) Архив ВИИ, к. 235, док. 15/3,35/1,36/1 и 37/1; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 85.

овог села Бригада је упутила једну чету да нападне аеродром у с. Големо Коњари. Међутим, тамо није било немачких делова, те је чета само запалила сву бурад са бензином и машинским уљем.

Десета бригада остала је да и даље дејствује на комуникацији Прилеп - Велес у рејону с. Смиловци.¹⁶⁷

Да би се затворили сви правци на осетљивим пунктовима на територији 2. оперативне зоне, Штаб зоне је поставио следеће задатке бригаама: 9. бригада да напада немачке колоне у Дреновској клисури на путу који из Прилепа избија у долину Вардара код Градског; 10. бригада да се задржи на терену с. Смиловци са задатком да активно дејствује на комуникацији Прилеп - Велес; 2. бригада да и даље остане на планини Мукос са задатком да обезбеђује ту територију и аеродром у том рејону, на коме су савезници спуштали падобранима оружје, муницију и другу ратну опрему; 5. бригада да дејствује на комуникацији Битољ-Прилеп - 7. бригада на комуникацији Охрид - Ресен-Битољ. Бригадама је постављен задатак да у својим рејонима дејстава врше диверзије и руше пругу и путеве на осетљивим местима, мостове и друге објекте на њима и да наносе губитке непријатељу у живој сили и техници.

У својим дејствима 9. македонска бригада је 21. септембра у Дреновској клисури, на путу Прилеп - Градско, напала немачку колону из састава 3. батаљона 8. СС пука, уништила 3 камиона и запленила доста материјала. Истог дана бригада је, упутивши део својих снага на комуникацију Прилеп - Кавадарци, порушила један мост. За ову борбу у немачком извештају се каже да је маршевска колоне која је кренула из Прилепа била принуђена да, због партизанског напада, привремено поседне одбрамбени положај и да покушава да се пробије за Градско. Колоне се тек 24. 09. пробила за Градско.¹⁶⁸

После ових акција, 9. бригада се пребацила на подручје Неготин - Демир-капија, где је вршила нападе и рушила пругу и објекте на њој. Она је 28. септембра у рејону железнице Бистреници (између Неготина и Демир-капије) порушила два моста и железничка постројења и сачекала

167) Архив ВИИ, Књига депеша, к. 234, док. 10-20/1; Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 193/968-970; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 61; Љубен Георгиевски, наведена књига, стр. 107-122.

168) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780, Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 61.

немачку композицију са људством. Отворивши изненадну ватру нанела је доста губитака непријатељу. Бригада је имала 10 мртвих бораца. Уништена су 2 немачка камиона и заплењено је нешто оружја и друге ратне опреме. У то време жел. пругу Ђевђелија- Демир-капија обзбеђивао је 6. рударски батаљон и делови 22. тврђавског пешадијског батаљона 999. пука.

Продужвајући дејства, 9. бригада је 29. септембра узела жел. станицу Демир-капија, а затим сачекала немачки транспорт и нанела осетне губитке људству. Нешто касније други немачки транспорт, наишавши на минирани део пруге, преврнуо се, па су заседе бригаде, искористивши пометњу, са блиског одстојања отвориле ватру и нанеле непријатељу велике губитке (према нашим подацима око 80 мртвих и заробљених војника).^{169*}

После заједничког напада са 5. бригадом 23. септембра, 10. македонска бригада је, у рејону Смиловци (на путу Прилеп - Велес), из заседе напала на друму немачку аутоколону са пешадијом, нанела јој велике губитке и принудила је да се врати за Прилеп (према извештају Оперативног штаба, немачка колона је имала око 70 мртвих и рањених, а заплењено је: 1 топ и 1 минобацач, доста муниције и друге ратне опреме). Ова немачка колона је имала задатак да наново отвори пут Прилеп - Велес и да разбије партизанске јединице, јер је немачка обавештајна служба забележила да се после продора борбене хрпе »Пабст« преко Присадског превоја за Велес партизанске снаге поново из планина приближавају друму Прилеп-Велес да би затвориле овај правац.¹⁷⁰

У извештају команданта Југоистока, који је упућен Врховној команди Вермахта, дати су подаци о укупним губицима 11. ваздухопловне пешадијске дивизије током септембра 1944. године: 106 мртвих, 263 рањених, 205 несталих.¹⁷¹

Непрестана активност јединица НОВ Македоније дуж комуникација на овом подручју, а нарочито на главној жел. прузи, стално се истиче у дневним извештајима немачких команди и установа. У њима се подвлачи да је

169) Архив ВИИ, к. 235, док. 14/5; Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 193/1001-1004; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 78.

170) Архив ВИИ, к. 232, док. 1-21/3; к. 234, док. 10-21/1; Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 193/968-970; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 61, 63, 64.

171) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 194/89-91.

та активност из дана у дан у порасту и у нападу на колоне и у рушењу железничке пруге и објеката на њој, што је умногоме ометало транспорт трупа и материјала. У једном извештају команде Југоистока стоји да у позадинској зони расте претња друму Битољ - Прилеп - Градско од јаких устаничких снага које пристижу, из рејона Кавадараца и да је због тога наређено да се за чишћење овог правца ангажује један батаљон 104. ловачке дивизије.¹⁷²

У овом периоду један број немачких извештаја говори и о учесталим ваздухопловним нападима руских, енглеских, бугарских авиона и авиона југословенског ваздухопловства. У три наврата се наводи да су руски ловци и бомбардери напали Скопље, Велес и Качаник. У извештају од 25. септембра се истиче да су руски авиони, при нападу на Солун, Скопље и Качаник, нанели мање штете, а да су напади англо-америчких авиона довели до већих губитака, а нарочито у вагонима и авионима, војним објектима и у прекиду саобраћаја. За то време, како се иситиче у извештају, активност бугарске авијације била је сразмерно велика, али је, углавном, била ограничена на пружање помоћи трупам на земљи и на повремене нападе на циљеве на прузи Велес-Ниш; у Бугарској, са концентрацијом у Софији, откривено је око 250 руских авиона. Због свега тога је предложено да се 310. артиљеријски ПА дивизион премести у Косовску Митровицу ради заштите моста од нисколетећих авиона. Помиње се и авијација НОВЈ (то су авиони звани »титовци« - примедба аутора), која повремено дејствује на прузи Ђевђелија - Скопље.

У вези са угроженошћу комуникација на овом подручју, командант »ГАЕ«, генерал Џер, указује на то да се трупни транспорти морају сами старати за појачање заштите на пругама и да се приликом прекида пруге маршевање продужи пешке све дотле док железничка ситуација опет не допусти транспорт железницом.¹⁷³

Енглеска војна мисија при Главном штабу Македоније, денећи постигнуте ефекте диверзантских акција са свог војног и политичког аспекта, залагала се да се немачке јединице туку, али је затражила да се не руши жел. пруга Солун - Ђевђелија - Велес. У вези са тим захтевом Главни штаб Македоније затражио је одговор од Врхов-

172) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 180/790-793, ф. 194/172-176, 189-194.

173) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/803-809, 876-877, ф. 181/711, ф. 182/620-780.

ног штаба НОВ и ПОЈ. Врховни штаб је 13. септембра на то одговорио: »Морају да се руше све комуникације које служе Немцима, па и оне које воде од Солуна за Велес. Енглези немају право да наређују шта треба да се руши. Треба рушити све што служи нашим војним операцијама. И убудуће се управљати према овом наређењу«. ¹⁷⁴

Имајући у виду ово и друга наређења и директиве Врховног штаба, јединице НОВ Македоније су у наредном периоду још жешће нападале на железничке и путне комуникације на целој територији Македоније.

БОРБЕНА ДЕЈСТВА НА ПОДРУЧЈУ ВЕЛЕС - СКОПЉЕ

Док су се водиле борбе у рејону Прилепа, јединице 42. дивизије (3.8. и 12. бригада) налазиле су се на подручју Велес-Градско, нападале немачке транспорте, мања непријатељска упоришта и рушиле пругу и објекте на њој. Четвртог септембра 8. македонска бригада је прешла Вардар код Башиног Села (северно од Велеса), продужила преко с. Иванковца и 6. септембра ослободила Св. Николу. ¹⁷⁵

После овладавања Прилепом и Велесом, јаке немачке снаге, пошто су ослободиле комуникације Ђевђелија- Велес и Прилеп - Велес, продужиле су повлачење овим правцима. Пошто су 2. и 5. македонека бригада 41. дивизије затварале правац Прилеп - Велес у рејону с. Смиловци-с. Извор, наређено је 42. дивизији да поседне положаје дуж пута Прилеп - Велес од с. Стари Град до Велеса и да сталним нападима наноси непријатељу губитке и омета његово кретање и транспорт. Овим су повезана дејства 41. и 42. дивизије на путу Прилеп - Велес.

Двадесет трећег септембра немачка борбена група »Пабст« успела је да одбаци делове 42. дивизије са комуникације и да их потисне лево и десно од друма и железничке пруге с. Стари Град - Велес. Јединице дивизије поселе су положаје на линији Велутраци (к. 505) - западно од с. Чашка (триг. 525) - источно од с. Бањица (Кале Бањичко триг. 840) - с. Рлевци - Мучибаба (Триг. 525) и десно од пруге и друма положаје Бусилски Рид (к. 398). На тај начин је борбена група »Пабст« отворила пролаз на овом делу пута.

174) Архив ВИИ, к. 234, док. 20-50/1.

175) Архив ВИИ, к. 243, док. 14-5/1, 14-10/1, 14-11/1 и 23-5/1.

Пошто је немачка обавештајна служба открила поново поседање пута Прилеп - Велес, на коме су јединице НОВ Македоније испољиле велику активност, упућени су делови борбене групе »Пабст« и борбена група »Шибел« (Schübel - 13. и 14. чета 21. ловачког пука и алармне јединице) да наново отворе овај правац. Са овим снагама јединице 42. дивизије водиле су борбу све до преласка на комуникацији Велес - Скопље.¹⁷⁶⁾

У другој половини септембра Штаб 42. дивизије је добио задатак да са својим јединицама на друму и железничкој прузи Велес - Скопље напада немачке транспорте и колоне са логистиком и материјалом и да руши објекте на њима. Трећа македонска бригада је добила одсек с. Чашка - Велес - с. Зелениково (близу Скопља), а 8. и 12. македонска бригада одсек Водно - Скопље - с. Зелениково.¹⁷⁷⁾

У том периоду у Велесу и према Скопљу било је разних немачких јединица које су хитале да појачају снаге на југословенско-бугарској граници (ради затварања правца који избијају у долину Вардара), као и оне за појачање обезбеђења железничке пруге Ђевђелија - Скопље - Косовска Митровица и да поседну важније пунктове и објекте на њој. То су углавном биле јединице из састава 11. ваздухопловне пешадијске дивизије, 3. батаљон 7. СС полицијског пука, разне артиљеријске, инжињеријске и тврђавске јединице. Поред тога, преко Велеса су у том периоду транспортоване за Београд 117. ловачка дивизија и друге јединице, чији су делови боравили извесно време у Велесу, док су се друге само краће задржавале.¹⁷⁸⁾

Акције на прузи захтевале су да се у јединицама 42. дивизије организује и минерска служба - од минера и стручних пиротехничара. Минерске групе су образоване у сваком батаљону, а и при штабовима бригада. Одмах је организована и обука (случај у 12. македонској бригади, а и у 3. и 8. бригади).

У склопу постављених задатака, 12. бригада је 29/30. септембра, делом снага, извршила напад на жел. станицу Драчево (у непосредној близини Скопља), док су главне

176) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 59; Архив ВИИ, к. 234, док. 10-5/1 и 14-6/1; Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/576-582, 928-933, 968-970, ф. 181/783-787.

177) Архив ВИИ, к. 234, док. 23-5/1, 10-19/1, 14-19/1.

178) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 163/603-609; Т 311, ф. 193/200-204, 393-394, 457-161, 777-785, 803-809; ф. 180/933-940; ф. 181/661, 711, 857; Ратни дневник »ГАЕ«, Т-311, ф. 182/620-780.

снаге ангажоване на обезбеђењу, посебно према Скопљу. Напад је био добро организован, тако да је немачка посада била изненађена. После кратке борбе немачки војници су се разбежали. Порушене су биле и оштећене станичне просторије и инсталације и други објекти на прузи, северно и јужно од станице, а пруга оштећена на 32 места. Убијена су 3, а рањена 2 непријатељска војника. У току следећег дана, део бригаде је напао и ослободио с. Батинци, а вођа балиста из с. Алдинци, са неколико приврженика, предао се бригади. Бригада је у овим борбама имала 2 погинула; запленила је 10 пушака, муницију и други ратни материјал.¹⁷⁹

Трећа бригада је ноћу 30. 09/1. 10. са два батаљона изненада напала немачки транспорт са трупима на жел. прузи између с. Башиног Села и с. Новачана (код Велеса). Од подметнутог експлозива локомотива је била оштећена, те се композиција зауставила. На њу је отворена снажна ватра из аутоматског оружја. Немачки војници су били изненађени и збуњени, те су почели да искачу из вагона у набаујали Вардар. Према процени, погинуло је и утопило се око 50 војника. При томе је уништено 6 вагона, а пруга је била порушена на 14 места, тако да је саобраћај био прекинут за дуже време.¹⁸⁰

Осма македонска бригада дејствовала је у то време у непосредној близини Скопља. Делови бригаде су 1/2. октобра порушили мањи жел. мост на Марковој реци и жел. пругу на више места, због чега је саобраћај био прекинут за извесно време. У току 2. октобра делови бригаде су напали у с. Ракотинцима (близу Скопља) немачко обезбеђење на осматрачници и нанели му губитке од 5 до 6 мртвих, док је бригада имала 3 рањена, а 2 су нестала. Уништена су 4 камиона. У ратном дневнику »ГАЕ« од 2. 10. стоји: прошле ноћи је дигнут у ваздух железнички и друмски мост југоисточно од Скопља. Истог дана два батаљона 8. бригаде воде читавог дана борбу, у рејону с. Грдец - с. Крушопек с. Нерези (близу Скопља), против балистичких снага, од којих је нешто разоружано, а 10 заробљено.

Продужавајући дејства и наредних дана у близини Скопља, 8. бригада је и у току 5. октобра водила борбу са

179) Архив ВИИ, к. 232, док. 1-1/3; к. 234, док. 10-25/1 и к. 1315, док. 3-43/5; Методије Котевски: Скопската бригада, Београд, 1969, стр. 39-43.

180) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 67; Архив ВИИ, к. 243, док. 23/1, 10-24/1 и 23-5/1.

балистима из екопског краја на вису Карлијак. Било је обостраних губитака.¹⁸¹

Дванаеста бригада је продужила са акцијама на прузи Драчево - Зелениково. Бригада је рушила пругу и мостове ноћу, а непријатељ је дању слао своје пионирске јединице из Скопља и оправљао их. Поред тога, Немци су довукли и нове јединице за појачано обезбеђење објеката, па је одлучено да убудуће као објекти напада јединица бригаде буду у првом реду непријатељска жива сила и његови транспорти.

Тих дана су јединице 12. бригаде нападале немачке делове који су вршили обезбеђење пруге од Драчева према Зеленикову. Напади су извршени на више места са различитим исходима. У непосредној близини Драчева разбијена је немачка посада на прузи, при чему су заробљена 4 немачка војника. У исто време су нападнуте општине у селима Батинци и Драчево, а и војни магацини у Драчеву. У овим акцијама заплењено је нешто оружја и преко 250 хиљада бугарских лева.

Штаб 42. дивизије испланирао је 2. октобра напад 12. бригаде на жел. станицу Зелениково. У овом нападу учествовала је главнина бригаде, обезбедивши се са правца Скопља, где је био упућен 3. батаљон. Напад је почео у 23 часа. Јединице 1. батаљона отвориле су снажну ватру на станичне објекте. Одговор немачке посаде у почетку је био доета млак, јер су отпор пружали само обезбеђујући делови. Потом је непријатељ отворио јаку ватру и осветлио терен ракетама, што је принудило борце да се зауставе и залегају. Покушај групе ударника да се пробију у непријатељски борбени распоред није дао резултате. Немци су претходно цео предтерен очистили и осветлили рефлекторима и нису дозвољавали никакво изненађење.

Ни увођење 3. батаљона у борбу код жел. станице није дало резултата. Нешто после пола ноћи, у време када се почело осећати учешће 3. батаљона у борби, немачкој посади пристигла је помоћ из правца Велееа. Локомотива која је вукла неколико вагона са војском зауставила се око километар јужније од жел. станице Зелениково, испред дела пруге који су минери бригаде минирали. Немачки војници су успели да неометано изађу из вагона и да, поред пруге, стигну до станице. Тада су јединице бригаде

181) Архив ВИИ, к. 233, док. 7/5, 9/5; к. 232, док. 8/3 и 1-3/3; к. 234, док. 10-24/1, 10-25/1, 14/18/1; Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780.

прекинуле напад. Повлачење је извршено организовано и без губитака, чему је помогла и неактивност непријатеља.

Штаб бригаде је погрешно проценио да је могућност за интервенцију с југа (из Велеса) мања. Баш је са те стране интервенисано. Због тога је Штаб 42. дивизије замерио Штабу бригаде за овај неуспех. И у немачком извештају о овим борбама стоји да је напад партизана (делови 12. бригаде) био безуспешан.¹⁸²⁾

Док су 8. и 12. бригада вршиле сталне нападе на жел. пругу у близини Скопља и водиле борбу са балистима у његовој широј околини, 3. бригада је по батаљонима продужила своје акције и дејства у долини Вардара између Велеса и Скопља.

Један батаљон и једна чета 3. бригаде добили су задатак да нападну ноћу 3/4. октобра жел. станицу Зелениково. Када су јединице избиле код станице, установљено је да се тамо налазе две композиције са материјалом и трупама. Сем тога, станица је била поседнута немачким посадама. Процењено је да су то јаке снаге, те се одустало од планираног напада, па је само дигнут у ваздух један мост јужно од Зеленикова и порушена жел. пруга на неколико места.

У току 4. октобра делови 3. бригаде дочекали су једну немачку групу, која је кренула ка с. Рлевци (североисточно од Велеса), и разбили је. Следећег дана је према Рлевцима кренула већа немачка група - од 60 до 80 војника у помоћ наведеној групи. Делови бригаде су сачекали у заседи и ову групу и разбили је. У овим борбама непријатељ је имао следеће губитке: 17 погинулих и 9 заробљених. Заплењено је: 1 камион, 1 лимузина, 2 мотоцикла, 5 пушкотрицикла, 4 аутомата, 3 пушке, 1 топ, доста муниције и друге ратне опреме. Губици бригаде: 1 мртав и 12 рањених.¹⁸³⁾

Крајем септембра интервенцијом делова 41. дивизије код с. Смиловци и 3. бригаде 42. дивизије у рејону с. Оризари - с. Бусилци, комуникација Прилеп - с. Извор - Велес поново је стављена под контролу јединица НОВ Маке-

182) Архив ВИИ, к. 243, док. 10-24/1 и 23-5/1; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 67; Методије Котевски, наведена књига, стр. 46-50.

183) Архив ВИИ, к. 234, док. 14-31/1; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 73, 78; Кирил Михајловски: 3. македонска бригада, Београд, 1976, стр. 251-253.

доније. Комуникација Прилеп - Градско - Велес остала је и *даље* под контролом немачких јединица, које су је, и по-ред сталних напада наших снага, ^{184>}искоришћавали током читавог свог повлачења из Грчке.

БОРБЕНА ДЕЈСТВА НА БИТОЉСКО-ПРЕСПАНСКОМ ПОДРУЧЈУ

На битољско-преспанском подручју дејствовала је 49. дивизија. На основу директиве Главног штаба Македоније, Штаб 2. оперативне зоне издао је 24. септембра наредбу о реорганизацији јединица на овом сектору. Тада је издвојен Штаб 49. дивизије, који је добио задатак да координира дејства јединица на поменутом подручју, али још увек није била формирана дивизија. Њено дефинитивно оформљење извршено је 6. октобра, када су у њен састав ушле 2, 5. и 7. македонска бригада и Битољско-преспански одред, с тим што је 2. бригада и надаље остала да дејствује на правцу Прилеп - Велес под непосредном командом Главног штаба Македоније. Након десетак дана 2. бригада је изашла из састава 49. дивизије, а у њен састав је ушао батаљон »Гоче«, који је био пребачен из Егејске Македоније. У то време 5. бригада је имала око 1.500 бораца, сврстаних у четири пешадијска батаљона (еваки батаљон од по три пешадијске и једне пратеће чете) и приштапске јединице бригаде; 7. бригада је исто тако бројала око 1.500 бораца, сврстаних у три пешадијска и један пратећи батаљон; Битољско-преспански одред, који се спојио са Крушевским одредом, имао је око 500 бораца, сврстаних у три пешадијске и једну пратећу чету.¹⁸⁵⁾

Почетком септембра формирана је »Сабирно-наставна база« у с. Љубојну (у Преспи). Како је прилив бораца који нису служили војску био велики, тако да их постојеће јединице нису могле прихватити, они су упућивани у ту базу, где су се оспособљавали за борбене задатке. Ово место је изабрано као погодно зато што се ценило да повлачење немачких јединица из Албаније преко Љубојна није долазило у обзир. То је учињено и због тога да би оперативне јединице биле што флексибилније и што чвршће у вођењу борбе са немачким снагама које су у то време хи-

184) Ослободилачки рат народа Југославије 1941-1945, Београд 1965, 2. књига, стр. 352-353.

185) Архив ВИИ, к. 1373, док. 25/1; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 69.

тале на одређене задатке на македонском простору. Како су који борци били оспособљени за извршавање борбених задатака упућивани су и распоређивани у јединице 49. дивизије. Око 1. октобра ова база је престала да постоји у с. Љубојну, а у селу је остала само болница. Поред ове болнице 5. октобра је формирана још једна болница у с. Смилеву, коју су организовали доброволно пришли и мобилисани лекари и помоћно санитетско особље из Битоља и Ресна. И ово село је било ван праваца повлачења немачких снага, тако да су се у обе болнице без узнемиравања лечили рањени и болесни борци дивизије.

Првог октобра било је формирано и Битољско војно подручје, са седиштем у с. Свињиште, које је преузело све послове организацијско-мобилизацијске природе, старање о уредном снабдевању јединица дивизије и санитетско збрињавање рањених и болесних. Команда војног подручја успоставила је тесну сарадњу са партијским организацијама и позадинским органима у Битољу и Ресну, одакле су биле дотуране основне намирнице и све потребно у дивизијску базу у с. Гопеш и у привремена складишта у с. Свињишта и с. Лера. Организација дотура је била успешно спроведена, тако да непријатељ није открио постојећу мрежу, па су све службе Команде подручја нормално радиле.

У овом периоду био је формиран и обавештајни центар у Битољу под шифром »Сотир«. Команда места у Ресну је, на захтев штаба 7. бригаде, организовала обавештајни центар »Јанковец« у шуми између Ресна и с. Јанковца. Овај центар имао је веома важну улогу у обавештавању штаба 49. дивизије и штабова бригада о покрету немачких јединица на правцу Охрид-Корча. Центар је био у непрекидној телефонској вези са наведеним штабовима. Обавештајни центар у Битољу је редовно обавештавао штабове 49. дивизије и њених бригада о стању у граду, непријатељским јединицама у њему и кретању немачких колона на правцу Лерин-Битољ-Прилеп. На тај начин обавештајна служба је покрила цео битољско-преопански сектор.¹⁸⁶®

Сличне установе (обавештајни центри, наставне базе, позадински органи и др.) постојале су у то време и на територији других оперативних зона (овде су оне, као пример, детаљније описане),

186) Владо Стрезовски: Материјал за симпозијум Битола и Битолско 1943-1945. године.

Јединицама 49. дивизије постављени су следећи задаци:

- 7. бригада да затвори правце: Битољ-Ресен-Охрид и Корча-Ресен-Охрид (односно Битољ);
- 5. бригада да затвори правац Битољ-Прилеп;
- Битољско-преспански одред заједно са батаљоном »Гоче« да дејствује на правцу Јерин-Битољ.¹⁸⁷⁾

Дивизија није имала средстава за борбу против тенкова и борних кола, те је због тога донета одлука да се дејствује по бригадама, а не скупним снагама дивизије, јер непријатељ није држао одређене положаје, чијим би се заузимањем решио проблем пресецања његове одступнице, већ је стално био у покрету. Зато је одлучено да се по бригадама врше изненадни и смели напади на правцима повлачења немачких трупа и маневарским дејствима затварају сви правци ради дробљења његових снага на мање делове, наношења губитака, успоравања покрета и заплене оружја и другог ратног материјала.

На саветовању са командама јединица дивизије било је постављено да се примењују следећи облици дејстава:

а) ноћним нападима - препадима по осетљивим деловима непријатељских колона, уз примену свих врста засада, одвајати делове колона, уништавати их и заробљавати што више технике и наоружања;

б) применом разних видова запречавања (рушењем делова комуникација, мостова и пропуста, израдом противтенковских и противпешадијских препрека) и постављањем минских поља расположивим оскудним средствима спречавати непријатељу кретање и нападати одвојене делове на погодним местима, уништавати их и заробљавати;

ц) у свакој акцији тежити да се непријатељ изненади, при чему увек имати сталну иницијативу. Овакви начини и методи дејства захтевали су висок морал, младост и лако наоружање наших јединица.

Ако се анализирају задаци и дејства ове и других дивизија, и јединица НОВ Македоније у овом периоду у целини, иста тактика ратовања примењивана је на свим правцима натериторији Македоније. Ова анализа у 49. ди-

¹⁸⁷⁾ АрхивВИИ, к. 1373, док. 5/2; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 77.

визији изнета је ради примера, а односи се и на остале јединице НОВ Македоније.¹⁸⁸»

У септембру долази до великих покрета немачких јединица на овом подручју, посебно јединица 21. армијског корпуса који је био дислоциран у Албанији. Те јединице су хитале да се пребаце на угрожена подручја у Македонији и Србији. У септембру Хитлер још није био саопштио одлуку за повлачење са грчког копна, већ само за повлачење са острва. Треба истаћи и то да су заповести и наредбе немачких команди у овом месецу често мењане зависно од ситуације, тако да је у више наврата долазило до промена у задацима јединица, а и до њиховог упућивања са једног на други правац итд.

У свим извештајима, почев од Команде Југоистока до дивизија, истиче се стално јачање партизанских снага у овом региону, њихова запажена активност у нападима на немачке колоне и друге јединице које су се кретале на правцима Охрид - Ресен - Битољ, Корча - Ресен - Битољ и Лерин - Битољ. Често се у њима подвлачи да су ти путеви запречени од партизана. У вези с тим предузимане су мере за њихово рашчишћавање како би се омогућио покрет јединица и материјала. У извештају команде 21. армијског корпуса стоји да не само преко ноћи, већ и по дану партизани све чешће врше препаде на немачке јединице које се крећу на поменутих правцима. У тој ситуацији наређено је Опумоћенику рајхсфирера-СС у Албанији да отвори пут Охрид - Битољ, који су запречили партизани, и да га осигура за пребацивање транспортног парка из Битолџа за Стругу.¹⁸⁹

У месечном извештају команде Југоистока, упућеном 1. октобра Врховној команди Вермахта даје се целовит преглед збивања на подручју Југоистока. Истиче се да су у Србији и Македонији све устаничке снаге ангажоване на главним комуникацијама, да у јужној Србији и Македонији комунистичке јединице угрожавају покрете немачких јединица у рејону Скопља, Велеса и Прилепа, где је дошло до оштрих борби и да је у саставу »Југословенске федеративне државе образована самостална држава Македонија. Ради претресања овог проблема Тито је послао свог заступника да успостави везу у Лондону. Исто тако, кому-

188) Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 77; Владо Стрезовски, наведени материјал.

189) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-ЗИ, ф. 193/1013-1018; ф. 181/810-811; Т-314, ф. 664/3-75, 679.

нистичка влада у јужној Албанији је успоставила интензивну везу са Титом«.

»Признање Тита нарочито је наглашено« како се истиче у извештају »у захтеву који је упутила совјетска влада, како југословенској избегличкој влади, тако исто и Југословенском националном комитету (законодавно Титово тело), да одобре совјетским снагама да привремено уђу у Југославију«.

Као што се види, немачка влада и Врховна команда биле су у потпуности обавештене о свим догађајима који су се у то време одигравали у Југославији и на међународном плану.

Према немачкој процени, Титове снаге су у то време бројале 110.000 људи, од чега око 7.000 људи у Македонији (ни једна ни друга цифра није тачна, јер су јединице НОВ и ПОЈ тада бројале око 400.000 људи - примедба аутора).¹⁹⁰⁾

У овом периоду, због опште ситуације и потреба за побољшањем одбране, долази и до неких измена у командовању и одговорности за поједине регионе, а и до измена граница међу појединим корпусима. Команда Југоистока наредила је 25. септембра команданту »ГАЕ« да повуче уназад јужно крило 21. брдског армијског корпуса, а да са 22. армијским корпусом продужава повлачење, тако да се главна борбена линија протеже од Драча, преко Елбасана, јужно од Охридског и Преспанског језера према Касторији. Ову линију требало је бранити све дотле док се не евакуишу Атика и Тесалија. У вези с овим наређењем предузето је истовремено повлачење 21. и 22. корпуса на поменути линију, а 104. ловачка дивизија добила је 28. септембра задатак да преузме корпусну зону у Албанији са командним местом у Корчи.¹⁹¹⁾

Због оцене да се ситуација на југословенско-бугарској граници видно погоршала, јер је уласком руских трупа у Софију претила опасност заједничког руско-бугарског напада у правцу запада, што би довело до потпуног прекида веза на правцу Ниш - Београд, појачавање снага команданта Македоније добија одлучујући значај. У вези с тим 13. септембра је наређено да се цела 117. ловачка дивизија одмах пребаци у рејон Скопља, а одатле за Београд; команди 22. брдског армијског корпуса је наређено да од-

190) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 196/331-337.

191) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 191/649-650, 0001-238; ф. 182/620-780.

мах извуче 749. пуковску групу, ојачану 659. пионирским батаљоном, и да је преко Корче упути за Битољ, где ће се потчинити команданту Македоније; остале снаге корпусеа тробало је да држе отвореним пут Корча-Лерин.

Поред наведене пуковске групе, 22. армијском корпусу је наређено 29. септембра да у Битољ упути још једну ојачану пуковску групу из састава 104. ловачке дивизије. Одређена је 724. пуковска група која је почетком октобра била смењена у рејону Ерсека (Грчка) и упућена за Битољ, одакле је продужила за Градско где је укрцана у железнички транспорт за Београд.

Од 3. до 5. октобра ојачани 104. ловачки извиђачки батаљон пробио се дуж Преспанског језера за с. Царев Двор (5 км јужно од Ресна) и водио борбу са јединицама 49. дивизије НОВЈ на Ђаватском превоју (између Ресна и Битоља).¹⁹²⁾

Са свим овим немачким снагама непрекидно еу водиле борбу јединице 49. дивизије у току септембра и почетком октобра. Раније поменуто Оперативно руководство је обједињавало командовање 41, 42, 48 и 49. дивизије на подручју у долини Вардара и западне Македоније, док су се на територији источне и северне Македоније задржали поједино чланови Главног штаба, који су руководили јединицама у тим регионима.¹⁹³⁾

Поред реализовања наредбе Врховног команданта НОВ и ПОЈ о спречавању сваког повезивања савезничких мисија са четничким и другим реакционарним елементима, као и обиласка јединица НОВ без одобрења Врховног штаба, спроведена су и наређења о коришћењу аеродрома у Македонији од стране савезничких авиона, а касније и о затварању границе на македонском простору. О свему томе, дакле, одлуку је доносио Врховни штаб НОВ и ПОЈ.¹⁹⁴⁾

Као што је изнето, 7. македонска бригада добила је задатак да затвори правац Битољ-Ресен-Охрид и обратно, а и правац Корча-Ресен-Битољ. Она се прикупила у с. Златари, где је била привремена база бригаде. Штаб бригаде је одредио у ширем рејону превоја Ђавато место за изразу противтенковских препрека. Њих је израдило становништво околних села. Превој Ђавата (између Ресна и Би-

192) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/788; ф. 182/620-780; ф. 194/71-75, 172-176, 189-194, 200-202, ф. 182/620-780.

193) Архив ВИИ, Књига депеша ГШ, к. 234, док. 14-13/1.

194) Исто, док. 14-15/1, 14-16/1.

тоља) пружао је најповољније земљишне услове за организовање положаја и затварање овог правца, преко којег је пролазила једина комуникација на падинама пл. Пелистера и пл. Бигле. Положаји су били погодни и за постављање заседа, нарочито ноћу, и за пружање отпора наступајућим немачким колонама и све до краја рата, скоро увек, били су поседнути од јединица 49. дивизије и имали значајну улогу у спречавању брзих продора немачких јединица на поменутих правцима. На овим положајима су дочекиване колоне и наношени су им губици.

У току 8. септембра Штаб 7. бригаде је добио извештај из обавештајног центра »Јанковец« да се неке немачке јединице припремају за покрет (реч је одреду, »Строшке« - примедба аутора). Одмах је упућен 2. батаљон на положаје Ђаватаног превоја да сачека ту немачку колону и онемогући њено пробијање за Битољ. Вероватно да је ту колону сачињавао моторизовани одред »Строшке«, који је у то време требало да се што пре пробије у Битољ и стави на располагање генералу Гулману. Негде око поноћи батаљон је сачекао ову колону, па се развила борба. Због много јачих непријатељских снага, а и неискуства, батаљон је одбачен са превоја и повукао се на положаје код Сулејмановог камена, као стална побочница, док је бригада 9. септембра предузела марш преко с. Ђавата, с. Стрежева, с. Црноец ради затварања правца: Битољ - с. Лопатица - Кичево. На овом правцу бригада је оставила само 1. чету 1. батаљона, а са осталим снагама се 10. септембра вратила на Сулејманов камен.

Пред мрак 10. септембра немачка моторизована колона (остали део моторизованог одреда »Строшке«) кренула је из Ресна за Битољ. Батаљони бригаде су правовремено упућени на положаје код превоја Ђавато: 3. батаљон на косу северно од пута, а 1. батаљон на косу Долги рид. Када је приближно половина немачке колоне прешла превој 1. и 3. батаљон су извршили снажан ватрени препад, а одмах затим 1. батаљон је кренуо на јуриш на зачеље немачке колоне. Развила се блиска борба. Немачка јединица се брзо средила и посела старе постојеће ровове на превоју, тако да напад главних снага бригаде није дао веће резултате. Батаљони су се повукли на своје полазне положаје, а ватрени дуел је трајао све до поноћи. У овој борби било је обостраних губитака.

У току ноћи 10/11. септембра Штаб 7. бригаде је добио извештај од позадинских органа са терена Преспе да у

Ресну нема непријатеља и да се у касарнама налази наоружање, муниција, опрема и већа количина хране, остављени од бугарског 3. батаљона 55. окупационог пука који је био дислоциран у овом гарнизону. Бригада је у две маршевске колоне око 14.00 часова 11. септембра ушла у град одушевљено дочекана од грађана. На тргу је одржан величанствен митинг. Ради обезбеђења јединица у граду, упућен је 3. батаљон на превој Ђавато да затвори правац према Битољу, а 1. батаљон на превој Буково да затвори правца према Охриду, док је на *положајима* јужно од Ресна код Кајдербега упућена 1. чета 2. батаљона. Остали део бригаде, заједно са народом, извлачио је ратни плен из касарне и пребацио га у базу у с. Златари и с. Љубојно. После тога јединице су се повукле из града.

Падом мрака 11. септембра примећено је кретање моторизоване колоне са правца Преспанског језера преко раскрснице »Макази« јужно од Ресна. Трећи батаљон 7. бригаде био је на превоју Ђавато, где су биле израђене противтенковске препреке и ровови. Непријатељска колоне је савладала неколико препрека и стигла до Бегове чесме (на самом путу Ресен - Битољ), када је 3. батаљону наређено отварање ватре из целокупног наоружања. Део снага је прешао на јуриш код Бегове чесме и успео да разбије део непријатељске колоне, запаливши при томе 5 камиона. Чело и зачеље колоне потпали су под јаку ватру. Међутим, непријатељ је успио да среди своје редове и да предузме противнапад. Под заштитом минобацачке ватре батаљон се 12. септембра повукао у с. Златари. Према процени, непријатељ је имао око 40 погинулих и рањених и 5 уништених камиона. Ради помоћи овој немачкој колони, довучен је из Битоља један дивизион артиљерије у рејон с. Кажани, одакле је тукао с. Ђавато и Цапари, а већи део села Кажани запалио.¹⁹⁵⁾

Пошто су добијени обавештајни подаци о припреми једне немачке колоне за покрет из Битоља за Ресен падом мрака 14. септембра Штаб бригаде је распоредио батаљоне по следећем: 2. батаљон да напада непријатељску колону на серпентинама пута западно од с. Кажани; 1. батаљон на делу пута јужно од Долгог рида, а 3. батаљон је постављен на положајима на коси северно од превоја Ђавато.

195) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-314, ф. 664/693-694; Зборник докумената УП. књ. 4, док. 50; Владо Стрезовски, поменути материјал.

/

Распоред батаљона је био такав да се предвиђало вођење борбе са обрнутим фронтovima (2. батаљон да напада у правцу севера, 1. батаљону правцу југа, а 3. батаљон да демонстрира напад на југ).

Око 22 часа чело непријатељске моторизоване колоне је избијало из с. Кажана, када је 2. батаљон кренуо у напад који је непријатељ одбио, а батаљон, који се није добро снашао, повукао се у с. Маловиште. Око пола ноћи главнина немачке колоне прелазила је преко превоја Ђавато, сматрајући да више неће бити узнемиравана, јер је одбила напад 2. батаљона. Када је заштитница прешла превој, уследио је снажан ватрени препад од стране 3. батаљона, а део снага је предузео јуриш. У то време је ступио у дејство и 1. батаљон. Настала је борба са блиског одстојања, у којој је ватра са пошумљеног и испресецаног терена наносила осетне губитке непријатељу.

На тим положајима настављена је борба са немачким колонама и следећих дана. Тако је 19. септембра предстража бригаде одбила мањи моторизовани одред, који је насилним извиђањем покушао да утврди распоред и јачину наших снага у рејону превоја Ђавато. Од заробљеног војника се дознало да се припрема покрет јаче моторизоване колоне из Битоља за Ресен и даље за Албанију, јер је пут Битољ - Прилеп био закрчен другим јединицама. У јутарњим часовима 20. септембра кренула је из Битоља за Ресен немачка колона од око 100 војника. Савладавши постављене препреке, претходница је избила на превој, коју је предстража бригаде успела да заустави. У том моменту био је уведен у борбу 2. батаљон преко јужних падина Сулејмановог камена како би обухватио непријатељско десно крило, а на северним падинама Вртешке нападао је у позадину непријатеља Крушевски одред. Осетивши ову тактичку замку, непријатељ је предузео извлачење, да би се до краја дана вратио у Битољ.

У току ноћи 20/21. септембра 1. батаљон 7. бригаде који је затварао правац Битољ - Лопатица - Кичево водио је борбу у рејону с. Лопатица и с. Црноец с мањом немачком колоном и приморао ју је на повлачење у Битољ. Затим је батаљон 21. септембра напао један немачки артиљеријски дивизион који је био на положајима у рејону с. Ивањевци (на путу Битољ - Прилеп), а и његову бојну комору код с. Српци и с. Беранци. Настала је пометња код непријатеља, те се он повукао за Битољ.

У току ноћи 21 /22. септембра 7. бригада (без 1. батаљона) водила је на превоју Ђавато упорну борбу са једном немачком колоном са великим бројем возила и инжињеријском јединицом, која је са собом носила грађу из Битоља да би поправила порушене делове и мостове на путу Битољ - Ресен и оспособила их за кретање моторизације (друм Битољ - Ресен - Охрид прокопан је био код Ђавата на шест места и код Букова на три места, а била су срушена и два моста). Напад на колону састојао се од кратких и снажних удара и јуриша мањих делова по издуженој колони. Настала је таква ситуација да су се снаге измешале. Познавање терена умногоме је помогло да се јединице бригаде успешно извуку из борбе. Уништен је 1 тенк, 2 борна кола и 4 камиона. Непријатељски губици у људству нису утврђени, али се претпостављало да су били велики. Бригада је имала 7 мртвих и 3 рањена борца. Поправивши порушене делове пута и мостове колона је продужила за Охрид. Њу је код Букова сачекао Крушевски одред и из заседе нанео извесне губитке.

После десетодневних непрекидних борби са надмоћнијим немачким јединицама, бригада је била заморена, због чега је повучена на краћи предах и сређивање у с. Топерг (северно од превоја Ђавато). Да би се и надаље контролисао правац Битољ - Ресен - Охрид, пребачени су Битољско-преспански одред у рејон превоја Ђавато (где се задржао до 30. септембра) и Крушевски одред у рејон превоја Буково (између Охрида и Ресна). За то време дејство одреда сводило се највише на узнемиравање кретања немачких јединица. Значајнија борба Битољско-преспанског одреда одиграла се 22. септембра, када је у зору напао и ликвидирао немачко упориште у близини моста код с. Цапара (на путу Битољ - с. Кажани). Упориште је било ограђено бодљикавом жицом и минским пољем са посадом од око 75 војника (од којих око 40 заробљеника црвеноармејаца) који су опслуживали складиште погонског горива. Приликом изненадног напада непријатељ је успео да дигне у ваздух гориво и бараку за становање, али је у борби имао велике губитке. Око десет црвеноармејаца успело је да се прикључи одреду. Одред је имао 2 мртва и 3 рањена борца.¹⁹⁶⁾

196) Зборник докумената, том УП, књ. 4, док. 50,63; Архив ВИИ, к. 232, док. 1-21/3, к. 233, док. 17/5, к. 234, док. 14-22/1, к. 1316, док. 10-19/5 (Операцијски дневник 7. бригаде); Владо Стрезовски, наведени материјал.

После ових борби више немачких извештаја говори о ситуацији на комуникацијама на битолско-преспанском и прилепском подручју. Извештава се: да је у рејону Битоља појачано формирање партизанских јединица; да су оне пресекле пут од Битоља до раскрснице за Лерин (тако је дејствовао Битолско-преспански одред); да непријатељске снаге угрожавају пут Битољ - Ресен; да су излазни путеви из Битсива према истоку, северу и западу блокирани од партизана (тамо су дејствовали 5. и 7. бригада); да је планирано рашчишћавање ситуације у рејону Битол. - Прилеп; да је 9. септембра 12 бугарских авиона нападо и оштетило радио-релејну станицу у рејону Битоља; да је из Кожана пребачен у Битољ 3. батаљон 8. СС полицијско-окопног гренадирског пука; да су у Битољ стигли 1. и 2. батаљон 22. ловачког пука; да су 18. септембра руски бомбардери и ловци напали рејон Битоља, да је оборен један авион, да су три авиона принудно спуштена и да су при том заробљена 2 руска официра. Сви ови извештаји указују на озбиљност ситуације на овом подручју у погледу кретања немачких јединица.¹⁹⁷

Почетком октобра јединицама дивизије постављени су следећи задаци: 5. бригада са 1. батаљоном 7. бригаде да затвори комуникацију Битољ - Прилеп; 7. бригада да затвори комуникације Битољ - Ресен, Битољ - Кичево и Корча - Ресен; Витољско-преспански одред, у чији је састав ушао и Крушевски одред, да дејствује на комуникацији Лерин - Битољ. Одреду је постављен задатак да се повеже са македонским батаљоном у Егејској Македонији »Гоче« (по имену команданта батаљона са псеудонимом Гоче) и да заједно дејствују на комуникацијама: Лерин - Битољ и Кенали - Битољ. Ова два одреда су представљала у формацијском смислу јаку јединицу оспособљену за самостална дејства.

На правцу Битол - Прилеп 5. бригада (са 1. батаљоном 7. бригаде) добила је задатак да прекине пут и железничку пругу; да напада непријатеља на простору између с. Алинци - с. Могила; да при томе примењује разне форме дејства - рушење мостова и минирање пруге и друма. Запоеднути су положаји: 1. батаљон 7. бригаде с. Црноец - с. Беранци; 3. батаљон 5. бригаде с. Српци - с. Лознани

¹⁹⁷) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/649-650, 670-780, 749, 810-811, 973, 994, ф. 193/388-389, 546-552, 571-577, 603-609, Т-314, ф. 664/679.

- с. Вашерејца - с. Новоселани; 2. батаљон с. Тополчани - с. Загорани - с. Алинци; 1. и Пратећи батаљон били су у резерви бригаде у с. Свети Тодори, где је био и Штаб бригаде.

Првог октобра једна немачка колона са око 20 камиона и моторизованом артиљеријом која је кренула из Битоља за Прилеп сукобила се код с. Беранци са 1. батаљоном 7. бригаде и после тешке борбе успела је да се пробије у с. Тополчани где ју је дочекао 2. батаљон 5. бригаде. Развила се оштра борба. Колонa се није могла пробити за Прилеп све док положаји батаљона нису били засути снажном артиљеријском и минобацачком ватром са правца Прилепа. Не могавши да издржи ту ватру, батаљон се повукао са својих положаја. Непријатељ је за одмазду запалио око 20 кућа и артиљеријом гађао с. Ивањевци. У овим борбама било је обостраних губитака. Повлачење 2. батаљона извршено је без одобрења штаба бригаде, који је у створеној ситуацији намеравао да употреби своју резерву на правцу 2. батаљона. Због тога су командант и комесар батаљона, као најодговорнији, били смењени са дужности. Овај батаљон је повучен у с. Подино, а 1. батаљон 7. бригаде је враћен на исте положаје. У току 2. октобра 3. батаљон водио је борбу код с. Ивањевци где је успио да одржи положаје. У селу су запаљивим мецима запаљене баракe и магацини са бензином и другом опремом.

Наредног дана (3. октобра) маршевска група коју су сачињавали 1. батаљон 724. ловачког пука 104. ловачке дивизије и пионирски батаљон 659. пука, ојачана моторизованом артиљеријом, кренула је из Битоља за Прилеп да би се у Градском укрцала у воз за Београд. Испред себе је истурила обезбеђујуће делове на које су отварале ватру јединице 5. бригаде. Не могавши да се пробију, ови делови су се вратили назад. После једног часа појавила се дугачка непријатељска колона која је у свом саставу имала камионе, борна кола и артиљерију. Прво је отворио ватру 2. батаљон код с. Вашерејца. Непријатељ је настојао да одбаци наше снаге са висова и да отвори пут Битољ - Прилеп. Немци су се, поскакавши из камиона, развили за борбу поред пута. Овде се водила борба преко целог дана. Најжешћа је била код с. Ивањевци где је непријатељ, уз снажну артиљеријску подршку, успео да овлада селом и почео да пали куће у њему. На свим висовима овог подручја вођена је борба све до пада мрака. Јединице 5. бри-

гаде и 1. батаљон 7. бригаде повукле су се падом мрака у с. Подино, Свети Тодори и Трновци. Тако се немачка маршевска колона успела пробити за Прилеп. Било је обостраних губитака.

У овом рејону вођене су борбе и 4. октобра када је нападнута једна композиција која је из Битоља кренула за Прилеп. У возу је било и цивила. Заустављен је воз и отворена ватра. Тада су немачки војници присилили машиновођу да воз врати за Битољ. После тога је из Битоља стигла моторизована колона која је ступила у борбу са 1. батаљоном 5. бригаде да би овладала положајима код с. Тројкрсти. Положаји батаљона су били засути артиљеријском и минобадачком ватром. По одлуци Штаба бригаде, под заштитом 2. батаљона, 1. батаљон се повукао на нове положаје код с. Ивањевци у продужетку положаја 2. батаљона и на тај начин је организован нови одсек одбране бригаде. На новим положајима вођена је борба до пада мрака. Јединице бригаде су спречиле продор непријатељу, али уз велике напоре и осетне губитке.

После ових борби 5. бригада се повукла на кратки предах и сређивање јединица у селима: Света, Журче, Острилци. Овде су анализиране борбе вођене на комуникацији Битољ - Прилеп и извлечена су искуства. Одржани су и партијски састанци, а јединице попуњене муницијом.¹⁹⁸

У времену од 1. до 5. октобра 7. бригада (без 1. батаљона) дејствовала је на комуникацији Корча - Ресен на делу од Сирхана (код Отешева) до раскрснице путева зване »Маказе«.

У то време се 104. извиђачки батаљон пробијао поред Преспанског језера да би се преко превоја Ђавато што пре спустио у Битољ. Борбе су вођене са овим батаљоном на наведеном делу комуникације као и на Ђаватском преводу. Борбе је водила 7. бригада и дању и ноћу у виду снажних препата по батаљонима и појединим четама на целој дужини овог дела пута. Према дневном извештају Команде Југоистока, 104. извиђачки батаљон је успио да одбије нападе јаких партизанских делова и да се 5. октобра пробије за Битољ, где се 6. октобра пробила и борбена група 749. ловачког пука из састава 22. армијског корпуса.

198) Архив ВИИ, к. 1375, док. 9/1; Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 194/57-58, 71-75; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 68, 69, 70; Владо Стрезовски, наведени материјал; Љубен Георгиевски, наведена књига.

Бригада је у овим борбама имала 20 мртвих и 15 рањених. Непријатељ је исто тако претрпео доста губитака, који нису утврђени.

После ових тешких борби бригада је у току ноћи 5/6. октобра прикупљена северно од Сулејмановог камена, јер је непријатељ оставио доста јака обезбеђења на целој дужини пута од с. Царев Двор до превоја Ђавато. У току 6. октобра немачка команда из Битоља упутила је инжињеријске делове ради уклањања постављених препрека на путу Битољ - Ресен и поправке порушених мостова и пропуста. У преподневним часовима 6. октобра појавила су се три наша авиона »титовци«, који су тукли непријатељску колону и наведена обезбеђења на делу пута Битољ - Ресен од с. Кажани до раскрснице »Макази«. Том приликом узели су учешће и делови 7. бригаде. Било је уништено око 10 камиона; непријатељ је претрпео осетне губитке и у људству. За одмазду немачка артиљерија и минобацачи су тукли околна села и нанели штету и губитке становништву које је напустило домове.

Примењена тактика ратовања, о којој је било раније речи, показала се као ефикасна против много јачих непријатељских снага, које су биле моторизоване и са доста артиљерије, борних кола и тенкова. Непријатељ је стално нападан, изнураван, задржаван и често враћан у полазне гарнизоне, а наносени су му и губици у живој сили, техници и у другом материјалу.^{199*}

М

СИТУАЦИЈА И ДЕЈСТВА У ЧЕТВРТОЈ ОПЕРАТИВНОЈ ЗОНИ

Поред раније реченог за ситуацију у овом делу Македоније, нужно је још истаћи да су немачке војне команде и јединице напустиле градове Дебар, Кичево, Гостивар и Тетово, осим Струге, негде почетком септембра 1944. године. Од тог времена немачке трупе нису више користиле комуникације Струга - Дебар - Гостивар - Тетово - Скопље и Струга - Кичево - Гостивар - Тетово - Скопље. Једино су задржале под својом контролом комуникацију Струга - Охрид - Битољ.

Немци су напуштајући ово подручје, цивилну и војну власт у потпуности предали албанским комитетима, док

199) АрхивВИИ, к. 233, док. 17/5, к. 1373, док. 5/2; Микротека, НАВ-Н-Т-194/189-194, 200-202, 242-247; Зборник докумената, том VII, књ. 4, док. 69, 77; Владо Стрезовски, наведени материјал.

су формално функционисале префектуре (околује управе) и потпрефектуре (срепке управе) и друге јавне установе. Све су оне биле подређене комитетима. Настало је велико безвлашће, малтретирање, убијање, зулум над муслиманским живљем. Овај период се карактерише као период хаоса. Конкретно, у Тетову је цивилним и војним пословима руководио Цемо са својим балистима и вулнетарима (добровсхљцима).

Када је реч о вулнетарима, треба истаћи да је организовање добровољачке војске (вулнетари) за борбу против партизана и НОП-а дошло негде у фебруару 1944. године. Вулнетари су били чланови двеју партија: Бали-Комбтар и Легалитет (зогисти - монархисти). Партије су радиле свака посебно и тежиле да се прошире у сваком месту у Македонији. Међутим, еаразвојем НОП-аи Народноослободилачке војске оне су се објединиле. Обе партије су створиле једну организацију која је добила име вулнетарска-добровољачка војска, која је била повезана са Немцима и заједно са њима, или самостално, водила борбу против партизана.

У самом почетку њиховог организовања било је, на пример, у Дебру 1.200-1.500 вулнетара сврстаних у 5-6 чета, у Ростуши око 400 вулнетара, у Струги 700-800. Ове цифре су рапидно расле како је народноослободилачки покрет јачао. Вулнетара је било у кичевском, гостиварском, тетовском и скопском срезу и на Скопској Црној гори (у Пологу бројно стање балиста и вулнетара износило је око 4.000, а у кичевском базену око 2.000 наоружаних). По селима су биле формиране чете од 30 до 40 људи, негде и јаче, зависно од величине села. Оружје и муницију чете су добијале од немачких команди. Поред тога, вршена је и присилна мобилизација мушког живл>а. Према неким подацима, Цемо је у Пологу насилно мобилисао мушкарце од 18 до 60 година старости у периоду када су немачке команде тражиле да им својим снагама обезбеђују леви бок на простору Скопље - Качаник, то јест када еу се главне снаге ГАЕ повлачиле долином Вардара и Качаничком клисуром. Као што се види, у то доба су балисти и вулнетари били обједињени и основни циљ им је био борба против комуниста и НОП-а и етварање »Велике Албаније«. Поред њих, у борби против јединица НОВ учествовала је и албанска милиција (њу су формирале немачке команде као корпус народне заштите и домобрана и расподелили је на целом окупираном подручју за заштиту села и гра-

дова од напада партизана и за борбу против њих. Због слабог залагања у извршавању задатака касније је она расформирана.

Сеоске чете добивено оружје држале су по кућама и на дати знак кретале су у акцију против партизанских јединица. Ако у том моменту неко ко је био задужен оружјем није био код куће оно је узимано и давано другоме.

Треба посебно подвући да је било доста насилно мобилисаних људи који се нису слагали са таквом политиком балистичких вођа, па су бежали из села и сакривали се по планинама, а неки су се прикључивали јединицама НОВ.²⁰⁰⁾

И немачка документација забележила је неке од ових појава и на територији западне Македоније и у источним деловима Албаније. У извештају Команде Југоистока од 1. септембра стоји да је дезертирао 2. албански батаљон (Дебар), али се не назначавало где је отишао; у ратном дневнику 21. брдског армијског корпуса од 3. септембра стоји да је југозападно од Струге (албанска територија) једна албанска патролна чета пребегла непријатељу са целокупним наоружањем; у извештају од 4. септембра се обавештава да су у рејону Струге делови албанске крстареће чете пришли црвенима; у другом извештају се подвлачи да је главнина албанског СС пука, ангажованог у рејону Тетова - Гостивар, дезертирала односећи са собом ручно оружје. Овај пук је био из састава СС дивизије »Скендербег« и требало је да се пребаци из Тетова за Приштину. Вероватно да није желео да иде тамо, те је остао на гостиварско-тетовском подручју.²⁰¹⁾

У овом периоду сарадња између јединица НОВ Албаније и НОВ Македоније била је све непосреднија, те су планиране заједничке акције, нарочито у приграничном појасу Струга - Корча, што је умногоме отежавало покрет многобројним немачким јединицама, на путу Елбасан - Струга - Охрид - Битољ. На нашој територији, у рејону Струга - Охрид, дејствовале су јединице Четврте оперативне зоне Македоније (1. македонска, 4. албанска бригада - тада називана 4. шиптарска, Дримколски одред и друге

200) Архив ВИИ, к. 234, док 23-8-12/1, 6-6/1; Операцијски дневник ГШ, к. 232, док. 1/3; Микрофилмована грађа, ф. 21/348-350, 384-446, 447-507; ф. 22/56-65, 66-67, 219-365, 693-702; НАВ-Н-Т-311, ф. 285/655.

201) Архив ВИИ, Микротека НАВ-Н-Т-311, ф. 193/12-18, 19-21, 172-173; ф. 194/446; Т-314, ф. 664/3-75.

територијалне јединице), а даље од Охрида за Битољ јединице 49. дивизије.

У овом периоду у извештајима немачког 21. армијског корпуса и 297. дивизије се истиче да се врше препади и да се стално појачава активност партизанских јединица које угрожавају поменути комуникадију и да се на целом подручју 21. корпуса воде борбе са партизанима да би се комуникација одржала отвореном за кретање јединица. Немачке јединице и установе из Дебра и Кичева повучене су у Стругу (овде се концентрише велики број јединица), а из Гостивара и Тетова у Скопље. У то време из Струге за Битољ врше се покрети моторизованог одреда »Строшке«, 2. батал>она 2. пука »Бранденбург«, делова 523. и 524. пешадијског пука, пионирских и других јединица из еастава 297. дивизије.²⁰⁾

У периоду од 10. до 12. септембра Струга је била опкол>ена од јединица Четврте оперативне зоне Македоније, а код превоја Ћафа Сан (на граници са Албанијом) биле су јединице НОВ Албаније и наши делови. У овој ситуацији упућена је борбена група 2. батаљона 524. пука ради деблокирања отпорне тачке у Струги. Борбе су се водиле уз обостране губитке. Према извештају Команде Југоистока од 12. и 13. септембра, немачке јединице су одбиле напад јединица код превоја Ћафа Сан и напад партизана северно од Струге. У тој ситуацији официр енглеске мисије при Главном штабу Македоније затражио је, посредством македонског преговарача, да се немачке снаге у Струги предају. Тај захтев је одбијен и продужена је борба у опкољеној Струги, којој пристиже појачање из Албаније.

Тада је пренета надлежност командовања у *рејону* Струга - Охрид опуномоћенику рајхсфирера - СС и команданту немачке фелдкомандантуре у Албанији. Њему су у *тактичком погледу* биле потчињене све јединице ангажоване на подручју Струга - Охрид. Наређено му је да отвори пут Охрид - Битољ који су запречили партизани (тамо су дејствовале јединице 49. дивизије НОВ Македоније) и да га осигура за пребацивање транспортног парка из Битоља у Стругу. Све до почетка октобра ова комуникација је отварања довлачењем нових јединица и поново затварана, тако да се на њој воде *непрекидне* борбе. При

202) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/660; ф. 193/12-18, 19-21, 200-204, 273-274, 678-684, 962-967; Т-314, ф. 664/3-75, 693-694.

крају септембра Команда 21. армијског корпуса моли команду »ГАЕ«, пошто је пуковска група 524. пука упућена на располагање Команди Југоистока, да се моторизовани одред »Строшке«, који је био потчињен команданту Македоније, што пре врати на располагање корпусу »пошто иначе није више загарантовано држање путева за дотур отвореним«.²⁰³⁾

Према извештају команданта Југоистока, упућеном Врховној команди Вермахта, губици 297. дивизије у септембру износили су: 96 погинулих, 143 рањена и 161 нестало (ови губици су претрпљени на територији Албаније и Македоније - примедба аутора).

Према ратном дневнику Групе армија »Е«, губици јединица ГАЕ од 9. до 29. септембра (изузимајући губитке 297. дивизије) износили су: 72 погинула, 335 рањених и 128 несталих. Дају се делимични подаци и о губицима у ратном материјалу.²⁰⁴⁾

У то време на територији Четврте оперативне зоне Македоније налазиле су се 1, 6 и 15. македонска и 4. албанска бригада, Охридска и Кичево-дебарска бригада и Дримколско-струшки одред. Касније су неке од ових јединица расформиране или реорганизоване и њихово људство ушло у састав 1, 6. и 15. македонске и 4. албанске бригаде, од којих је формирана 48. дивизија.

Док је део ових снага дејствовао у рејону Струге и Охрида (1. македонска и 4. албанска бригада), 15. бригада је вршила реорганизацију, а 6. бригада дејствовала у кичевском и крушевском рејону. Територија Дебарца је била слободна. На њој су у потпуности функционисали органи народне власти, војно-територијални органи и органи антифашистичких организација. Поред тога, у рејону Тетова је дејствовала 1. косовско-метохијска бригада. Она је у току 21. септембра код с. Седларева (близу Тетова) разбила јачу групу балиста и продужила покрет за с. Вратница. У току покрета бригада је 26. септембра водила оштру борбу против јаких балистичких снага у близини с. Вешала, које су тежиле да јој онемогуће покрет ка Косову и Метохији, где је требало да дејствује. Бригада је успела да се пробије за с. Шиштевац. На основу извештаја потчињених команди, Команда Југоистока располагала је подаци-

203) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 181/890-891; ф. 193/481—187, 538-540, 1042-1046, 1070-1075; Т-314, ф. 664/3-75.

204) Архив ВИИ, Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 182/620-780 (Ратни дневник »ГАЕ«); Т-311, ф. 194/89-91.

мада је 1. косовско-метохијска бригада, извршавајући наређење о пребацивању од 29. августа, стигла у рејон 10 км југоисточно од Тетова. Из тога се види да је балистички вођа Џемо добро био повезан са немачким командама у Македонији и о свему их обавештавао.²⁰⁵

Обрачунавајући се са припадницима НОП-а, јаке балистичке снаге, на челу са Џемом, нападе су 24. септембра код с. Беличице (близу Маврова) 31 партизана, од којих су 20 били новодошли и без оружја. У неравној борби погинуло је 22 партизана и 19 жена, деце и стараца које су балисти на зверски начин убили или су изгорели у запаљеним кућама (балисти су запалили село). Два ухваћена партизана Џемо је довео у Тетово и стрељао у цркви. Између осталих су погинули: секретар Првог обласног комитета КПМ Тодор Циповски Мерџан и политички комесар партизанске групе Ђоце Стојчевски, народни хероји. Овај мучки акт потресао је околна села и градове Тетово и Дебар. После неколико дана балисти из кичевског краја запалили су с. Карбуница (код Кичева), које је до темеља изгорело.²⁰⁶®

Одмах после формирања, 6. македонска бригада кренула је у акцију (формирана 6. септембра на пл. Славеј - Дебарца). Већ 7. септембра бригада се припремила за напад на с. Црско (између Кичева и Крушева). Око 05.00 часова батаљони су кренули у обухватни напад на бугарске положаје који су били утврђени, јер се у близини налазила демаркациона линија са квислиншком Албанијом. Војдила се оштра борба. Бугарске граничне јединице су пружале жилав отпор са доминантних висова, са којих су могли тући целокупно претпоље које је било откривено. Да би се избегли губици, наређено је да се батаљони задрже на достигнутом положајима. У току читавог дана настало је обострано пушкарање. Штаб бригаде је одлучио да падом мрака изврши напад са 1. и 2. батаљоном, а да 3. батал>он избије код с. Железнец да би затворио правац извлачења бугарским снагама за Битољ и Крушево.

Међутим, у међувремену су бугарске граничне јединице *добиле* наређење да напусте с. Црско и с. Цер и да се повуку у Битољ (то је период капитулације Бугарске). На

205) Архив ВИИ, к. 234, док. 6-8/1 и 6-10/1; Микротека, НАВ-Н-Т-311, ф. 193/19-21; Генерал Петар Бројовић, наведена брошура, стр. 85.

206) Архив ВИИ, к. 234, док. 6-6/1, к. 232, док. 1-6/3, Микротека, ф. 22/219-365; Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941-1945.

положајима је вођена борба, након чега су их бугарске јединице напустиле и предузеле марш за Битољ. Трећи батаљон бригаде за то време није успео да избије у с. Железнец и да спречи ово повлачење. Бугарске јединице су на положајима оставиле нешто оружја и друге ратне опреме, као и магацине хране и војне опреме у с. Церу. Овај плен је пао у руке 6. бригаде.

У току ноћи Штаб бригаде је ступио у везу са Крушевским одредом ради заједничког напада на Крушево. Нешто после поноћи 8. септембра кренуло се за Крушево и у зору јединице су избиле у његову близину и заузеле борбени поредак за напад. Међутим, извиђачке патроле су известиле да у граду нема Бугара, јер су се повукли. Бригада и Крушевски одред ушли су у град, који више није пао у руке окупаторима. Ту је од Крушевског одреда формирана Крушевска бригада, која је учествовала у борбама на правцу Прилеп - Битољ. У граду је настало веселје и срдан дочек македонских јединица.

Из Крушева, где је остала само један дан, 6. бригада се разместила у с. Челопеци и с. Ижиште (код Кичева), где се задржала неколико дана. Ту је добила задатак да нападне с. Зајас (код Кичева) и разбије једно од најјачих балистичких упоришта. За напад на Кичево била је предвиђена 1. македонска бригада. Балисти у Зајасу располагали су великим бројем тешког аутоматског наоружања. Бригада је кренула из с. Челопеци у највећој тајности како је непријатељ не би открио. Кретала се покривеним тереном преко с. Староец, с. Србајни, с. Другово, гребеном планине Дреново до Арап-куле, одакле је требало да се развије за напад на Зајас. Напад је требало да се изведе у зору. Извиђањем је утврђено да балисти имају истурена обезбеђења око села. Намера је била да се брзо разбију обезбеђујући делови и да се не дозволи балистима да изађу из кућа и организују одбрану. Међутим, како су се јединице приближавале кућама, лавез паса је био све јачи. Чули су се из села први пуцњи, што је био знак балистима да изађу на положаје. Изненађење није успело. Настала је дилема да ли продужити напад, без обзира на жртве, или одустати од њега. Штаб бригаде је одлучио да се одустане од даљег напада, те су се јединице повукле у села одакле су и кренуле у овај напад. У наредним данима до краја септембра и почетком октобра било је и других мањих судара и борби са појединим балистичким групама у рејону Кичева.

Штаб 6. бригаде је био у с. Челопеци. Кичево је у то време било полуслобођени град, где су се углавном налазили позадински радници. Телефонске везе су некако функционисале. Зазвонио је телефон. Командант 6. бригаде Драган Ђорђевић подигао је слушалицу. На линији је био балистички вођа кичевског базена Мефаил. Разговор се водио на албанском језику, којим је Ђорђевић одлично владао. Мефаил му је рекао да га сачека за два сата када ће стићи са балистима да се обрачунају. Ђорђевић је на то одговорио: »Дођи ако смеш, слуго фашистичка!«

О томе је одмах извештена 1. македонска бригада, која је била размештена у с. Вранештица (у близини Кичева). И стварно кроз два часа балисти из Кичева су напали 1. бригаду, а 6. бригада је кренула у напад на с. Гарани и с. Шупово (код Кичева). Терен којим је нападала бригада био је покривен високом шумом све до ова два села. Када је бригада стигла до њих, отпочела је борба. Балисти из Кичева кренули су према 6. бригади вршећи притисак на њено лево крило. То је охрабрило балисте из с. Шутова и с. Гарана, те су и они кренули у противнапад. Због покривености терена балисти су почели да се убацују у редове јединица бригаде. При томе им је помогло и добро познавање терена.

Притиснута балистима из Кичева и противнападом из наведених села, бригада је била приморана да прекине напад на с. Гарани и с. Шутово, али је успела да задржи наступање балиста. Развила се позициона борба. Међутим, касније су поједине балистичке групе успеле да се убаце иза положаја јединица бригаде, одакле су отварали ватру и поново нестајали у густој шуми. Јаком аутоматском ватром наше снаге су потиснуле балисте и они су почели да се повлаче у куће поменутих села. Са падом мрака престала је борба. Бригада је издржала ове окршаје у току целог дана и није напустила своје положаје. Јединице бригаде су имале неколико рањених бораца, а цени се да су балисти имали око 20 погинулих.¹⁷⁷

*

Овај период се карактерише тиме што је Главни штаб Македоније, истовремено са реорганизацијом јединица и формирањем крупнијих састава - дивизија и корпуса, на-

207) К. Сотировски, Д. Ђорђевић: Чекори кон слободата, Београд 1975, стр. 1-31.

редио свим снагама НОВ Македоније да свакодневно нападају немачке колоне, врше диверзије и руше комуникације којима су се кретале немачке јединице. То је изискивало велику умешност у командовању и руковођењу, јер је требало упоредо обављати оба вида активности. Овај задатак је успешно извршен.

Да би се што боље остварио овај циљ, чланови Главног штаба Македоније су отишли у разне регионе, где су руководили јединицама и обједињавали њихова дејства. Они су међусобно били повезани радио и курирском везом и договарали се о остваривању заједнички донетих директива и задатака, а и оних које су добивене од Врховног штаба НОВ и ПОЈ. И чланови ЦК КПМ су, исто тако, били распоређени по регионима ради усмеравања партијског и друштвено-политичког рада на терену.

Поред тога, ради лакшег руковођења јединицама, формирано је Оперативно руководство које је пред Главним штабом било одговорно за руковођење и кординирање дејстава јединица на територији Повардарја (главна комуникацијска магистрала Солун - Ђевђелија - Градско - Велес - Скопље) и западне Македоније са комуникацијамa које из Албаније и Грчке избијају у рејон Градско и Велес, где су се сливале у главну магистралу. Ово подручје је било врло осетљиво за повлачење трупа »ГАЕ« преко Македоније.

На подручју западне Македоније, где је вишенационални састав становништва изразит и на којем су немачке команде врло активно ангажовале албанске националистичке и контрареволуционарне снаге - балисте, вулнетаре, барјактаре и др., био је одређен Видоје Смилевски, члан ЦК КПМ, да координира дејства јединица, да их организационо учвршћује и да развија друштвено-политичку активност у том региону.

У том периоду су организоване територијалне команде и јединице, чиме су разграничени задаци и обавезе између НО одбора и команди подручја и места и растерећење команде оперативних јединица од позадинских задатака. Организоване су базе за снабдевање јединица и прихват нових бораца. У базама, са новим борцима који нису служили војску, изводила се војна и политичка настава да би се оспособили у руковођењу оружјем и овладали најосновнијим начелима тактике ратовања. Поред тога, организовани су и обавештајни центри у којима су прикупљани неопходни подаци о непријатељу. Центри су имали

значајну улогу у правовременом обавештавању штабова јединица о јачини, распореду и покретима немачких снага и сл.

Санитетска служба била је знатно усавршена. Мобилизацијом и добровољним прикључивањем медицинског особља јединицама НОВ Македоније, у свакој бригади је постојао бригадни лекар, а у базама - болнице и прихватне санитетске установе, што је умногоме поправило стање у погледу лечења и збрињавања рањених и болесних бораца.

Нови борци, и поред масовног прилива, брзо су наоружавани заплењеним бугарским оружјем, нарочито после капитулације 5. окупационе армије, и заплењеним немачким оружјем. Формиране су и неке артиљеријске, инжињеријске и коњичке јединице, јединице везе и друге специјалне јединице родова и служби.

Организација народне власти је употпуњена и усавршена. На целој територији Македоније, и у градовима који још нису били ослобођени, органи народне власти су почели све успешније да обављају функције које им припадају, што се веома позитивно одразило и на дејства јединица НОВ.

Масовне антифашистичке организације су достигле такав степен развоја да је скоро целокупно становништво, преко њих, било на неки начин укључено и ангажовано у раду за потребе фронта.

Једна од основних карактеристика дејстава снага НОВ Македоније у овом периоду била је да су се она, и поред постојања дивизија, претежно одвијала понегде и по баталзонима, с обзиром на конкретну ситуацију и велику бројчану и техничку премоћ немачких снага. Дејства су била оријентисана на најосетљивија места како би се непријатељу наносили што већи губици у људству и материјалу. Међу облицима дејстава најчешће су примењивани ноћни и изненадни напади и препади и неретко и дневно по осетљивим деловима непријатељских гарнизона, полагаја и нарочито колоне у покрету уз примену свих врста заседа. Разни видови масовног запречавања и рушења комуникација - железничких и друмских мостова, пропуста и других објеката, знатно су пореметили немачке планове за повлачење и успорили кретање и пребацивање јединица у одређене рејоне, што је изазвало нервозу и неспокојство немачких команди и захтевало додатне напоре да би се последице ублажиле. Поред тога, немачке коман-

де су, баш због такве ситуације, биле принуђене да често мењају своје првобитне одлуке и упућују јединице с једног правца на други, да повлаче неке од њих са основних задатака итд. У овим борбама, као што се могло видети, обе стране су претрпеле осетне губитке. Ако се све то има у виду, може се закључити да је примењена тактика ратовања са немачким предњим деловима, и поред одређених пропуста, у овом периоду била успешна и да су јединице извршиле постављене задатке виших команди.

У свакодневним борбама јединице НОВ Македоније су се калиле и стицале нова борбена искуства, што је било од огромног значаја да се у морално-политичком и војном погледу још боље припреме за предстојеће операције за коначно ослобођење Македоније. Томе су допринеле и предузете политичке, организацијске, кадровске и друге мере на фронту и у позадини.